

MADARÁSZ ALADÁR

Buborékok és legendák

Válságok és válságmagyarázatok – a tulipánmánia és a Deltengeri Társaság, I. rész

A 2007 óta kibontakozó válság újból divatba hozta a korai buborékok és válságok témáját. A jelenlegi válság nyomán újraéledtek a makroökónómiai viták, kétségessé vált a „nagy mérséklődés” és az újklasszikus szintézis érvényessége. Az 1634–1637 közötti holland tulipánmánia – mint az első buborék – sokféle értelmezése ismeretes: a tömeghisztéria kitörésétől a hatékony pénzügyi piacok korai példáján át a kulturális sokkig. Áttekintve ezeket, a cikk visszavezeti a tulipánmánia közismert anekdotikus leírásait az eredeti forrásokig, és megmutatja, milyen módon és céllal használták fel ezeket a közgazdászok és történészek saját elemzéseikben.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B11, B19, E65, E66, N01, N23.

Tulipánmánia, Mississippi-szédelgés, a Deltengeri Társaság buborékja – ezek a történelmi hívószavak bukkannak fel válságos időkben, amikor a közgazdaságtan tanácstalannak bizonyul, amikor számos addig szilárdnak hitt és sikeresnek hirdetett elméleti konstrukcióról kiderül, hogy talán homokra épült: sem előrelátni, sem pedig addigi feltevéseivel összhangban kezelni nem képes a kontinenseken végiggyűrűző pénzügyi és reálgazdasági krízist, amelynek bekövetkezését néhány éve magabiztosan kizárta. Ilyenkor a főáramot jellemző és ez idáig erénynek tekintett történelemfelejtés (*Hodgson* [2001]) teher-tétellé válik, felértékelődik az emlékezet-iparág, leporolják a korábbi válságokról szóló narratívákat s a válságokat hajdanán magyarázni és kezelni képes elméleteket. Smith, Marx, Schumpeter, Keynes – Kornai János terminusát használva: a rendszerparadigma gondolkodói – elemzései és gondolatai újra érdekesebbek, mint az elmúlt évek sok-sok technikai bűvészmutatványa, amelyek eleganciájára, módszertani kifinomultságára ma az irrelevancia árnyéka vetül (*Kennedy* [2009], *Kornai* [2007], *Madarász* [2008] *Johnson* [2009], *Skidelsky* [2009]). Homokvár, középkori sötétség, a történelem szemétdombja – olyan kifejezések jelennek meg újra mértékadó közgazdászok írásaiban, a blogokban, napi- és hetilapok hasábjain, amelyek jó ideje nem számítottak megengedettnek a jól nevelt mainstream-diskurzus szóhasználatában, legfeljebb a radikális heterodoxia és a bulvármédia dobálózott velük. Mintha visszatérne 1968 szelleme, amikor W. Leontief és Joan Robinson elemezte a gazdaságelmélet irrelevanciáját és válságát (*Leontief* [1971] és *Robinson* [1972]).

* Az először az MTA KTI szemináriumán 2009. február 26-án, majd a Budapesti Corvinus Egyetem konferenciáján március 26-án, az Erasmus Kollégiumban április 24-én és az MTA IX. osztályának ülésén május 13-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Köszönettel tartozom kollégáimnak: *Halpern Lászlónak*, *Laki Mihálynak*, *Simonovits Andrásnak* és *Valentiny Pálnak* tanácsaikért, valamint a hallgatóknak kérdéseikért és észrevételeikért. *M. Hachohen* professzor (Duke University) önzetlen segítségéért szintén köszönetet mondok. A kutatást az OTKA K79196. jelű programja támogatta.

A tavaly októberben az angol miniszterelnöktől kapott felkérés nyomán készített, idén márciusban nyilvánosságra hozott *A regulatory response to the global banking crisis* című jelentésében lord Adair Turner, a Financial Services Authority (a brit pénzügyi felügyelet) vezetője úgy fogalmaz: a pénzügyi szabályozás arra az alaptételre épült, hogy a piacok és a szereplők hatékonyak és racionálisak, ezért az árak a racionális egyensúly felé tendálnak. „Ezeket a feltevéseket azonban mindig kétségbe vonták” – emeli ki a jelentés (Turner [2009] 40. o.), s Keynes, Minsky és Kindleberger írásai mellett lord Turner megemlíti Charles Mackay 1852-ben megjelent¹ klasszikus művét (*Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*), amely érzékletes leírást adott a három klasszikus spekulációs buborékról: a Mississippi Társaságról, a déltengeri buborékról és a tulipánmániáról. Mackay bestsellere, amellyel még részletesen foglalkozunk, mint címe is mutatja, nem a válságokról, hanem a téveszmékről, csalásokról és a tömegőrületekről szól.

A német Max Wirth néhány évvel később, az 1858. évi válság idején adta ki a kereskedelmi válságok történetét tárgyaló könyvét, amely a maga nemében az egyik első ilyen feldolgozás volt. Az 1874-ben, a 19. század legnagyobb gazdasági válsága idején megjelent második kiadásban Wirth sorra vette azokat a „profilaktikus eszközöket”, amelyek a jövőben megelőzhetik vagy enyhíthetik a hasonló katasztrófák hatását. A konkrét rendszabályok felsorolását megelőzve, első helyen a gazdasági és történeti ismeretek fontosságát hangsúlyozta: „A válságok elhárításának vagy a károk megelőzésének legjobb eszköze – a megbízható képzés, felvilágosítás a gazdaság működéséről és legfőképpen a válságok történetének tanulmányozása.” (Wirth [1874] 10–11. o.)² A közgazdaságtan és az oktatás mai állapotát látva, Wirth javaslata talán itt és most sem tűnik egészen haszontalannak. A tanulmány első fejezete ismertet néhány jellegzetes álláspontot a makroökonómiában az elmúlt évtizedekben kialakultnak vélt konszenzusról és ennek megroppanásáról, a második fejezet az 1630-as évek németalföldi tulipánmániáját, a harmadik pedig (amely e cikk folytatásaként fog megjelenni) a brit Déltengeri Társaság 1711 és 1720 közötti történetét, az 1720-ban felfúvódó majd kipukkant részvénybuborékot tárgyaló leírások közül szemelget. Célunk elsősorban az, hogy bemutassuk: miként alakultak ki és hogyan változtak az ezekről szóló elbeszélések (narratívák), melyek váltak kánonná, és ezek milyen kölcsönhatásban voltak a korabeli gazdasági, társadalmi, erkölcsi nézetekkel.³

¹ Valójában ez a második kiadás volt, az első 1841-ben jelent meg.

² Szinte erre rámla a vezető angol gazdasági napilap kommentárja 2009 márciusából: a mai válság korántsem egyedülálló, ha a korábbi összeomlások krónikáját olvassuk, úgy érezhetjük, a történelem ismétli önmagát. A részletek különbözőek, de a lényeg nem: olcsó pénz, a tőkeáttételek révén felpumpált árak, spekuláció az innovatív termékekkel, piaci mámor, majd valamiért meginog a hit a további árnövekedésben, s az egész építmény összedől. A mostani válság nem a piac kudarca, hanem azok erkölcsi és intellektuális kudarca, akik semmibe vették a tőkés gazdaság inherens instabilitását és a pénzügyi piacok tökéletlenségét, és elmulasztották a piaci tökéletlenségek szabályozását (*The consequence of bad economics*. Financial Times, 2009. március 9.).

³ A félreértések elkerülése érdekében: az első fejezet csupán ahhoz kíván adalékokat szolgáltatni, miért érte elméletileg annyira felkészületlenül a mostani válság a közgazdászokat, hogyan alakult ki az a többnyire konszenzusnak tekintett vélemény a makroökonómiával foglalkozók között, amelyről a válságban kiderült, hogy csak látszat volt. A bemutatás olvasónapló-szerű, nem törekedtem semmiféle teljességre, és állást sem kívánok foglalni ezekben a vitákban. Mint korábban hivatkoztam cikkemben (Madarász [2008]) írtam: kifejezetten ellenzem, hogy az elméleti történet az aktuális tudományos vitákban valamiféle döntőbírói szerepet követeljen magának, és ha ezt mások meg is teszik, én biztosan nem vagyok kompetens ehhez. A vitákat történelemszerűen nézem: az érdekel, hogyan formálják a mai koncepciók a hajdani buborékokról szóló elbeszéléseket, és hogyan értelmezik át a válság hatására ezeket a narratívákat, mennyiben kerülnek előtérbe új mozzanatok, vagy térnek vissza vissza korábbi, de az utóbbi évtizedekben érvénytelennek nyilvánított gondolkodás- és beszédmódok.

Főáram és középkor – pillanatkép rosszkedvünk 2009-es teléről

„A makroökonómia mint önálló terület az 1940-es években jött létre, mint a Nagy Válságra adott intellektuális válasz része. A terminus a tudás és a szakértelem azon elemeit fogta össze, amelyektől e gazdasági katasztrófa visszatérésének megakadályozását reméltük. Előadásomban azt állítom, hogy a makroökonómia ebben az eredeti értelemben sikeres volt: központi problémáját, a válság megakadályozását minden gyakorlati szempont szerint sikerült megoldania, és ez valójában sok évtizedre megoldódott.” (Lucas [2003] 1. o.) Így hangzott az újklasszikus makroökonómia megalapítójának magabiztos véleménye 2003 elején az American Economic Association konferenciáján tartott elnöki előadásában. Noha azt nem zárta ki, hogy ciklikus ingadozások továbbra is előfordulnak, de ezeket a monetáris stabilitásra irányuló politika hatékonyan kezeli, ennél többre nincs szükség, és nem is lenne számba vehető jóléti hatása. A siker nemcsak azt jelentette, hogy Hyman Minsky híres kérdésére: „Megtörténhet-e »az« ismét?” – vagyis megisméltíődhet-e az 1929–1933-as nagy válság (Minsky [1982]) – azt lehet válaszolni, hogy ezt meg lehet akadályozni, és azt is, hogy az 1980-as évek óta mind a reálkibocsátás, mind az infláció volatilitása jelentősen csökkent a vezető ipari országokban (kivéve Japánt).

Ben Bernanke 2004-ben akkor még a Fed kormányzójaként egy beszédében hangsúlyozta, hogy a makroökonómiai ingadozások csillapodása javítja a piac működését, stabilizálja a foglalkoztatást, és csökkenti a bizonytalanságot, amellyel a háztartások és a vállalatok szembesülnek. A Nagy Mérséklődésnek (*Great Moderation*) nevezett „drámai változás okaira nézve három különböző magyarázata született: ... a strukturális változás, a tökéletesebb makrogazdasági politika és a jó szerencse” (Bernanke [2004]). Az első érvelése szerint: a gazdasági intézmények, a technológia, az üzleti módszerek és más strukturális tényezők változásai következtében a gazdaság jobban képes feldolgozni a sokkokat. A második szerint az 1970 és 1984 közötti másfél évtized nagyobb ingadozásai egybeestek egy, a megelőző és a későbbi időszakhoz képest egyaránt rosszabbul teljesítő monetáris politikával, míg 1984 után a monetáris politika sikeresen stabilizálta az inflációt, és hozzájárult a kibocsátás ingadozásának mérsékléséhez. Végül a harmadik szerint csupán az történt, hogy a gazdaságot a korábnál kisebb sokkok rázták meg, és ezek is ritkábban jelentkeztek. Ha ez igaz, akkor a nagyobb ingadozások visszatérése lehetséges, de ha nem, akkor a stabilitás valószínűleg maradandó lesz. Bernanke az utóbbi mellett tette le a garast: „... a monetáris politika tökéletesedése, bár bizonytalanság nem az egyetlen tényezője, de valószínűleg fontos forrása volt a Nagy Mérséklődésnek” (uo.). Az elemzésből optimista végkövetkeztetések adódnak. Egyfelől Bernanke szerint a monetáris politika érdeme az is, amit mások külső hatásokkal, a gazdaság szerkezeti változásaival vagy a külső sokkok eloszlásával magyaráztak. „Ez a következtetés optimizmussal tölt el a jövőt illetően, mert biztos vagyok benne, hogy a monetáris politika irányítói nem fogják elfelejteni az 1970-es évek tanulságait.” (Uo.) Bernanke Friedman 90. születésnapján köszöntőjében kiemelte: a monetáris politika pedig az alapvető leckét Milton Friedman és Anna Schwartz könyvéből tanulhatta meg, vagyis hogy „a legjobb dolog, amit jegybankárok tehetnek, hogy a világ elkerülje a ilyen [Nagy Depresszióhoz hasonló] válságokat, az, ha a gazdaságnak – Friedman szavaival – »stabil monetáris hátteret« biztosítanak” (Bernanke [2002]). Köszöntőjét azzal fejezte be: igen, Friedmannak és Schwartznak igaz, volt, a Nagy Depressziót a Fed politikája okozta. „Nagyon sajnáljuk. De nektek hála, ezt nem fogjuk megisméltíelni.” (Uo.)

2008 januárjában az American Economic Association éves konferenciáján egy szkeció a makroökonómia helyzetével foglalkozott. Olivier Blanchard áttekintésében, mely tavaly augusztusban jelent meg, úgy jellemezte a helyzetet, hogy az 1970-es évek robbanása után „rendkívüli haladás és alapvető konvergencia” jött létre a tudományterületen

(Blanchard [2008] 3. o.). A korábbi csatazaj, egymás ignorálása, a keserű és éles viták helyén „a módszertan és a gazdasági ingadozások nagyrészt közös víziója bontakozott ki ... a makro állapot a jó” (uo.). Visszanézve az 1970-es évekre, a „racionális várakozások forradalmára” (félreértések elkerülésére: az idézőjel Blanchardtól származik), annak meghirdetői, Lucas és Sargent nem igyekeztek árnyaltan fogalmazni: „Mára már nem igényel kifinomult gazdasági elméletet, egyszerűen ténykérdés, hogy a keynesi közgazdaságtan előrejelzései messzemenően tévesek voltak, és hogy az azokat megalapozó elmélet alapelőrejelzéseiben hibás. A gazdasági ciklus kutatói számára ma az a feladat, hogy kiválogassák a keynesi forradalomnak nevezett jeles intellektuális esemény romhalmazából azt, ami még megmenthető és használható és azt, amit el kell vetni.” (4. o.) Ehhez arra van szükség, hogy újra elővegyék a monetáris elmélet alapkérdéseit, amelyeket a harmincas évek óta „lezárt” témának tekintettek. Három csoport lépett színre: az újklasszikus kutatási napirend először a racionális várakozások, majd a gazdasági ciklusok reálmodellje határozta meg az általános egyensúly mikroökonómiai feltevései között; az újkeynesiánusok a piaci tökéletlenségek és rugalmatlanságok elméleti és empirikus vizsgálatára összpontosítottak, a hatékony bérektől a hitelpiaci korlátokig. A harmadik irányzat pedig az új növekedési elmélet keretében csak a növekedés tényezőit vette górcső alá, és eltekintett a csekély jóléti hatással járóknak tekintett fluktuációk kérdéskörétől. Az első két csoport viszonya sokáig feszült és kellemetlen volt, az újklasszikusok azzal vádolták az újkeynesiánusokat, hogy „rossz közgazdászok, letűnt hitekhez és bukott elméletekhez ragaszkodnak”, míg a másik oldal szerint az újklasszikusok „semmibe veszik az alapvető tényeket, és egy szép, de irreleváns modellt hajszolva egy tudományos illúzió áldozatai” (4. o.). Ekkoriban joggal lehetett kétségbeesni a makroökonómia jövője miatt, s bár sok kívülről ma is ilyennek látja a helyzetet, de ez szerencsére már nem igaz. A tények és a jó elmélet szerencsére kiszorítják az irreleváns elméletet (bár azt lehetne kívánni, hogy ez gyorsabban történjen meg). „Az újklasszikusok által kifejlesztett új elméleti eszközök kerültek uralkodó helyzetbe. Az újkeynesiánusok által hangsúlyozott tények pedig visszakényszerítették a rugalmatlanságokat a mértékadó modellbe. Egy nagyrészt közös vízió bontakozott ki.” (5. o.)

Blanchardhoz hasonlóan látta a helyzetet Woodford, az újkeynesiánus szintézis egyik fontos képviselője is, akinek a már említett szekció vitájára készített tanulmánya 2009 januárban jelent meg az American Economic Association új makroökonómiai folyóiratának első számában. Néhány idézettel érzékeltette a hasonlóságot: „Bár a makroökonómiát gyakran mélyen megosztott területként képzelik el, ahol szűkebb a közös alap, és ennek megfelelően kisebb a kumulatív fejlődés, mint a közgazdaságtan más területein, valójában azonban ma kevesebb alapvető véleménykülönbség van a makroökonómák között, mint az elmúlt évtizedekben.” (Woodford [2009] 267. o.) „A módszertani küzdelmek megszűnése nagyrészt az új szintézis – amelyet Marvin Goodfriend és Robert G. King (1997) új neoklasszikus szintézisnek nevezett el – kialakulásának köszönhető, amely egyesítette a látszólag összeegyeztethetetlen makroökonómiai gondolati hagyományok fontos elemeit.” (268–269. o.) „Ma széles körű egyetértés van abban, hogy a makroelemzésnek koherens intertemporális általános egyensúlyi alapokon nyugvó modelleket kell alkalmaznia. Ezek lehetővé teszik, hogy a rövid távú ingadozásokat és a hosszú távú növekedést egyetlen konzisztens keretben elemezzük. Ebben a vonatkozásban az újklasszikus iskola és a gazdasági ciklusok reálméletének módszertana vált főárammá.” (Uo.) „Ma széleskörűen elfogadott, hogy a reáltényezők zavarai a gazdasági ingadozások fontos okai; azt a hipotézist talán már senki sem támogatja, hogy a gazdasági ciklusok nagyrészt a monetáris politika exogén és véletlenszerű változásainak tulajdoníthatók.” (272. o.) „A monetáris politika hatékonyságát ma széles körben elfogadják, különösen mint az infláció kordában tartásának eszközét. Azt a tényt, hogy a központi bankok, ha akarják és (ha hagyják őket), képesek az inflációt ellenőrizni, nem lehet többé vitatni az antiinflációs politika világméretű sikere

után az 1980-as és 1990-es években... E tekintetben a monetarista iskola egy fontos vitában győzött a háború utáni keynesiánusokkal szemben.” (273. o.)

Mire ezek a sorok megjelentek, az elméleti konszenzus idilli tájképére már nehéz volt ráismerni. Ahogy Alan Greenspan, a pénzügyi varázslóból első számú bűnbakká leminősített korábbi Fed-elnök mondta: évszázadonként egyszer előforduló cunami söpört végig a világ pénzügyein, kiváltva a második világháború utáni korszak legsúlyosabb reálgazdasági visszaesését, amely rácsúszott számos korábbi, a válságot tagadni vagy kicsinyíteni akaró szakértői előrejelzésre vagy véleményre. Az Obama-kormány azóta elfogadott költségvetési ösztönző csomagja körül kirobbant viták megmutatták, szó sincs arról, hogy eltűntek volna a korábbi elméleti törésvonalak, sőt mivel e viták a médiában és a blogszférában zajlottak (a vezető szakfolyóiratok publikációiban a hosszú átfutási idő miatt még nem jelent meg a válság), ezek élessége jócskán túltett a korábban megszokotton. (Elmélet-történésszék némi elégtétel látni, hogy ezekben az aktuális vitákban egyszerre olyan régi nevek és hivatkozások kerülnek elő, mint Say, Bastiat, Irving Fisher vagy Silvio Gesell, mintha újra eljött volna a közgazdaságtan keynesi alvilágába száműzött szellemek órája.)

Krugman szerint a chicagói iskola mai képviselői azzal érvelnek, hogy az adósságból finanszírozott kormányzati költségek szükségszerűen vele egyenlő magánköltséget szorít ki, még akkor is, ha a gazdasági depresszióban van, és ezt nem empirikus eredményként, vagy valamely modell előrejelzéseként fogalmazzák meg, hanem egy számviteli azonosság elkerülhetetlen következményeként. Ez pedig semmi más, mint a „tisztá Say-törvény, a tisztá »kincstári álláspont«”. Eugene Fama és John Cochrane egyaránt azt állítják, hogy a kormányzati adósságok olyan megtakarításokat szívnak fel, amelyeket máskülönben a magánszektorban ruháznának be, vagyis hiába vannak kihasználatlan erőforrások, az ösztönző csomagok és bankmentő programok nem növelik a felhasznált erőforrásokat, csupán átcsoportosítják őket. Válaszul Krugman felmondja a bevezető kurzusok keynesi alapösszefüggését: a könyvelési azonosság nem viselkedési egyenlet, a szándékolt megtakarítás és beruházás a multiplikátor révén válik ténylegesen is egyenlővé, a GDP növekedése révén. A beruházás és megtakarítás egyenlősége ezért önmagában nem cáfolja a költségvetés politika hatáserősségét. Krugman nem fogalmaz árnyaltan: a chicagói iskola illusztris professzorai a „makroökonómia sötét középkorát” képviselik. Márpedig a középkor azért volt sötét, „mert az a tudás, amit a görögök és a rómaiak birtokoltak, nagyrészt eltűnt a helyükre lépő barbár királyságokban. Valami hasonló történt a makroökonómiában is: azt a tudást, hogy az $S = I$ formulából nem következik a kincstári nézet, annak megértését, hogy a makro több mint kereslet és kínálat plusz a mennyiségi egyenlet, a szakma jó része valahogy elfelejtette.” (Krugman [2009a].)

Krugmanhoz hasonlóan Cochrane is az alapeckét recitálja, csak ő egy homlokegyenesen ellentéteset. Ma senki sem keynesiánus, hiszen Keynes nem hitt a beruházásokban, nem érdekelte a növekedés, sem ő, sem követői nem értették meg az inflációt, ez vezetett az 1970-es évek stagflációjához. Ma már értjük a pénzt, az inflációt és a munkanélküliség természetes rátájának összefüggését. Keynes élete végén már újra támaszkodott a láthatatlan kézre, amit korábban ki akart iktatni a közgazdaságtanból. Kísérlete nem sikerült, ma valamennyien tisztában vagyunk vele: a piacokra és az árjelzésekre elengedhetetlenül szükség van. „Igazából csak egyetlen keynesi kérdés maradt meg: az az elképzelés, hogy a kormánzatnak sok ezer milliárd dollárt kell kölcsönvennie és gyorsan elköltenie, hogy kezelni tudja a jelenlegi gazdasági problémákat.” Ezt azonban nem mindenki helyesli a szakmában. „A modern közgazdaságtanban nagyon kevés alapja van annak a hitnek, hogy a fiskális ösztönzés képes növelni a kibocsátást és csökkenteni a munkanélküliséget.” Az A -tól kölcsönvett pénzt B költi el, de ettől még az összkiadás nem nő. „E kérdés alapvető keynesi elemzése egyszerűen rossz. A közgazdász szakma ezt 30 évvel ezelőtt feladta, amikor Lucas, Sargent és Prescott kimutatták benne a logikai inkonzisztenciákat. Azóta

nem bukkant fel a szakmai folyóiratokban és a PhD-kurzusokon.” Cochrane szerint Barro ricardói ekvivalenciáról szóló elmélete verte be az egyik szöveget a fiskális ösztönzés korporsójába. Az ösztönzés nem működik, mert az emberek tudják, hogy a mai kölcsönöket jövőbeli adóemelésekkel fogják finanszírozni. Lehet ugyan, hogy közülük többen veszik semmibe a jövőbeli adóemelések hatását, mint ahányan túlbecsülik azt. De ha egyszer beláttuk a várakozások fontosságát, nem tekinthetünk el ettől a kérdéstől. „Minden közgazdász tudja, az ösztönző csomag működésének minimális feltétele, hogy a kormányzat elérje: az emberek felejtkezzenek el a jövőbeli adókról, arról az összefüggésről, amelyről Keynes és követői mit sem tudtak.” A jelenlegi válsághoz hasonlóan a hitelpiac már évszázadok óta periodikusan újra és újra beszűkül, de ez többnyire gyorsan elmúlik, bármiféle fiskális ösztönzés nélkül. Számos válság előzménye éppen a túl magas kormányzati eladósodás volt. Végezetül: a közgazdaságtan nem vallás, hanem tudomány, legalábbis próbál az lenni. Nem a régi, hosszú és tekervényes könyveket kell újra elővenni, a jó emléktű bölcsek szövegei, a halott tekintélyekre való hivatkozás helyett a modern közgazdaságtan legjobb eredményeit kell alkalmazni (Cochrane [2009]).

Ha le is vonjuk a két álláspontból a publicisztikai hevület és a politikai csatározás igényeinek megfelelő retorikai elemeket, a kérdés attól még jogos: miben értenek egyet a makroökonómia művelői? Abban láthatóan nem, hogy mit is kellene tenni, és abban sem, hogy ki és mi felelős az 1929–1933 óta legsúlyosabb gazdasági válságért. A közvélemény azonban nem vár arra, hogy a szakmai önvizsgálat is konszenzusra jusson: a piac vagy szabályozás kudarcáról van-e inkább szó, az ő listáján a mohó és csaló bankárok, a rövidlátó politikusok, a felelőtlen hitelminősítők, az elábrándozó szabályozó hatóságok, a habzsoló fogyasztók stb. mellett megjelentek a *junk science*, vagyis a közgazdaságtan képviselői. „A közgazdasági szakma nemcsak arra volt képtelen, hogy kiutat mutasson a válságból, de őket terheli az elsődendő felelősség azért, hogy válságba kerültünk.” (Kaletsky [2009].)

1637-ben vagy 1720-ban még nem léteztek a mai értelemben vett közgazdászok, csak tulipánokkal kereskedő és virágszerető ingyenek (*bloemisten* és *liefhebbers*), kapzsi bankárok, ravasz tőzdespekulánsok és természetesen hataloméhes és korrupt politikusok. Kinek milyen szerepe volt a buborékok történetében vagy inkább kinek milyen szerepet osztanak ki az erről szóló elbeszélésekben – ezt vizsgáljuk a következőkben.

A romlás virága

„Ez volt az az idő, amikor a flamandok és a portugálok ... isteníteni kezdték a tulipánt”

(A. Dumas)

1637-ben jelent meg Thomas Crowne könyvecskéje, amelyben beszámolt mindazokról a figyelemre méltó helyekről és dolgokról, amelyeket a II. Ferdinánd császárt Bécsben felkereső angol követ, Lord Howard kíséretében láttak vagy hallottak, Európát keresztülszelve. Olvashatunk itt a bingeni egértoronyról, amelyet az egerektől zaklatott Hatto mainzi hercegecskék menedékül épített, de hasztalan: a mohó rágesálók itt is rátaláltak, és halálra márták. (Crowne nem ismerte vagy elhallgatta a legenda erkölcsi példázatként szolgáló elemeit: a jobbágyait kegyetlenül kifacsaró majd meggyilkoló főpapot ebben a formában éri utol a megérdemelt büntetés). Aztán a morvaországi Rabell báróról, akinek negyvenesztendőnyi házasság után, amikor ő már 82, felesége pedig 75 éves, születnek ikrei („e történetet mint bizonyos igazat a császárné papjától hallottuk”). Úton visszafelé egy éjszakát Utrecht közelében Viana városkájában töltöttek, ahol az estebédnél Sir Fernando Curie, egy angol gentleman mesélt nekik arról, hogy „nemrégiben egy tulipángu-

mót 340 fontért adtak el.”⁴ (Crowne [1637] 67. o.) 1637 februárjában Jodocus Cats haarlemi lelkész arról írt egy rokonának, hogy a két éve dühögő pestis mellett „egy új betegség ütötte fel fejét ... a virágkedvelők és kereskedők betegsége”. Tíz évvel később Haarlem város történésze, Theodorus Schrevelius azzal kezdte az események krónikáját: „attól félek, senki sem fogja elhinni a mondandómat”, mert egyszerre érezte megdöbbenőnek és nevetségesnek a tulipánmánia történetét. A történetben a Gonosz keze nyomát látta: „nem tudom, milyen ádáz szellem bukkant fel a pokolból, aki ezt a világra zúdította”, de abban is biztos volt, hogy ez az emberi butaság példaként kerül be az emlékezetbe: „utódaink minden bizonnyal ki fogják nevetni a mi korunk ostobaságát, hogy ennyire rajongtunk a tulipánokért” (Goldgar [2007a] 3. o.). Igaza lett, a tulipánmánia a 17. századtól mindmáig visszatérő eleme az emberi kapzsiságról és a befektetők ostobaságáról szóló tantörténeteknek, regényeknek és operáknak át napjaink pénzügyi publicisztikájáig.

Charles Mackay már idézett műve játszotta talán a legfontosabb szerepet e kánon kialakításában. A skót újságíró, Dickens kor- és szerkesztőtársa, könyvében a „morális epidémiaként” jellemzett tömegőrület különböző eseteivel foglalkozott a boszorkányüldözéstől az ereklyekereskedelmen át a magnetizmusig, de listája élén azok az események szerepeltek, amelyekben a „a tömeg őrületét a pénz okozta. Józan nemzetek egy csapásra a játékszenvedély megszállottjaivá váltak, és úgyszólván egész egzisztenciájukat kockáztatták egy darab papirosért” (Mackay [1995] XVI. o.). A virág a 16. században került Törökországból Nyugat-Európába, és hamarosan annyira divatba jött, „hogy a középosztály tagjai, szerény vagyonú kereskedők és boltosok is versengeni kezdtek egymással a ritka virágokért és az értük fizetett elképesztő árakban”. 1634-ben ez a mánia már annyira elhatalmasodott a Németalföldön, hogy miatta elhanyagolták az ország egész gazdaságát, és mindenki, még a társadalom legalján levők is a tulipánkereskedelemre adták a fejüket. Mackay egy korabeli holland szerzőre hivatkozva felsorolt néhány árat: a legritkábbnak tartott Semper Augustus nevű tulipán 5500 guldent ért, a Viceroy pedig 2500 guldent.⁵ Ez utóbbiért cserébe a következő javakat adták: négy hizott ökröt, négy hizott disznót, nyolc hizott juhot, 1280 gallon (160 bushel) búzát, 2560 gallon rozst, 216 gallon bort, 4 tun sört, 2 tun vaját, ezer font sajtot, egy komplett ágyat, egy teljes öltözet ruhát és egy ezüst ivókupát. A másik sokat idézett történet szerint egy gazdag kereskedőnek egy tengerész jelentette, hogy régen várt hajója értékes rakománnyal megrakodva visszaérkezett levantei útjáról. A kereskedő egy finom halat adott örömeiben a hírhozónak, az pedig, észrevéve az asztalon egy hagymát, úgy gondolta, hogy ezzel ízesíti meg a heringet. Mire a kereskedő észrevette, hogy a tulipánhagyma eltűnt, és keresésére indult, a derék matróz már végzett reggelijével, nem is sejtve, hogy egy Semper Augustus 3000 holland forintot érő hagymáját falta fel, azaz reggelije többé került, mint a hajó teljes legénységének egy éves bére, vagy ahogy a kereskedő sopánkodott: „ebből fényesen megvendégelhettem volna az orániai herceget egész udvarával egyetemben” (91–92. o.).

Nem csoda, hogy 1636-ban az amszterdami tőzsdén és más holland városokban külön tulipánpiacok jöttek létre, a tőzdespekulánsok rávetették magukat az új lehetőségre. „Eleinte, ahogy az ilyen szerencsejátékokban szokott lenni, a bizalom magasra szárnyalt, és mindenki nyert. A tulipánspekulánsok, akik jól tudták, hogyan idézzenek elő áringadozásokat, áreséskor vásároltak, emelkedéskor pedig eladtak, és nagy nyereségeket tettek zsebre. Sokan hirtelen meggazdagodtak. Mindenki azt képzelte, hogy a tulipánok iránti szenvedély örökké fog tartani, és a gazdagok a világ minden részéből Holland tartományba

⁴ Ez ma körülbelül félmillió fontnak megfelelő összeg.

⁵ Az amszterdami IISG honlapján található kalkulátor szerint 1635. évi árokon 1 holland forint „vásárlóereje” 2008. évi bázison körülbelül 11,2 euróval egyenlő. Reálisabb azonban ahhoz mérni a tulipánárakat, hogy egy munkás évi bére 200-250 gulden, egy egyetemi tanáré Leidenben 1500 gulden volt.

jönnek, és bármekkora árat hajlandók lesznek megfizetni.” (94. o.). A szenvedély az egész társadalmat hatalmába kerítette: nemesek, polgárok kereskedők, tengerészek, inasok, cselédnők, még a kéményseprők és öreg mosónők is belekóstoltak a tulipánkereskedésbe.” (Uo.). Az emberek mindenüket igyekeztek pénzzé tenni, hogy virágokba fektessék, ezért az árak először estek, de miután a külföldet is hatalmába kerítette a spekuláció láza, a pénz ömleni kezdett Hollandiába, és az árak, a létszükségleti javaké és a luxuscikké egyaránt, újra növekedésnek indultak, Holland tartomány néhány hónapra Plutus, a gazdagság istenének előszobájává változott.” (Uo.).

A fák azonban a Zuider Zee mentén sem nőttek az égig: „a bölcsebbek látni kezdték, hogy ez az örület nem tarthat örökké. A gazdag emberek többé nem azért vásárolták a virágokat, hogy kertjüket ékesítsék, hanem azért, hogy valahány százalékos profitért újra eladják. Látható volt, hogy a végén valakinek szörnyen rá kell fizetnie. Amint ez a megyőződés elterjedt, az árak esni kezdtek, és soha többé nem emelkedtek. A bizalom összeomlott és a részvevőket általános pánik kerítette hatalmába.” (95. o.) Az összeomló piacon a szerződéseket nem tartották meg: a vevők nem voltak hajlandók sem a korábban kialakult árakat határidőre megfizetni, sem a virágokat átvenni. „Mindenfelől a kétségbeesés kiáltása visszhangzott, mindenki a szomszédját vádolta. Az a kevés szerencsés, akinek sikerült meggazdagodnia, elrejtette vagyonát polgártársai szeme elől, angol vagy más alapokba ruházva be őket. Sokan, akik rövid időre kiemelkedtek a szegénysorból, visszasüllyedtek eredeti állapotukba. Gazdag kereskedők majdhogynem koldusbotra jutottak és számos nemes familia nézett szembe háza jóvátehetetlen romlásával.” (Uo.) A megszegett szerződések nyomán kibontakozó jogviták rendezéséért és „a közhitel helyreállításáért” az érdekeltek megpróbálták egyességre jutni, de ez nem sikerült, így a hágai tartományi gyűléshez fordultak. Itt hónapokig foglalkoztak a kérdéssel, majd azt javasolták, hogy az eladók ajánlják fel az eredeti áron a tulipánokat a vevőknek. Ha az utóbbiak nem hajlandók átvenni, a virágokat nyilvános árverésen kell értékesíteni, az aukciós ár és az eredeti szerződéses vételár különbségéért pedig a nem teljesítő vevőnek kell helytállnia. Csakhogy nem volt bíróság Holland tartományban, amely hajlandó lett volna kikényszeríteni ezt a megoldást – a bírák ezt azzal utasították vissza, hogy a szerencsejátékban keletkezett adósság nem adósság a törvény előtt.

„Így az ügy véget ért. Nem állt a kormányzat hatalmában, hogy orvosolja azt. Azoknak, akik elég balszerencsések voltak, és a válság idején sok-sok tulipánnal rendelkeztek, nem maradt más, minthogy oly filozofikusan viseljék el romlásukat, amennyire csak tudják, akik pedig profitra tettek szert, megtarthatták; de az ország kereskedelme súlyos sokkot szenvedett, amelyből csak sok év múltán tért magához.” (96–97. o.)

Mackay sokoldalú ember: költő, haditudósító, esszéista stb., de mindenekelőtt jó tollú újságíró volt; eleven és szemléletes leírásai ezért máig népszerűek, könyvét nemcsak a nagy válság idején adták ki újra, hanem 2003-ban is, még ha – mint látni fogjuk – a kényesebb mai történészek már óvakodnak attól, hogy közvetlenül idézzék, de attól nem, hogy felhasználják. J. K. Galbraith viszont nagy elégedettséggel idézte a pénzügyi eufória e korai, de jellegzetes eseteírását (*Galbraith* [1995]).⁶ Ami a forrásokat illeti, egy népszerű könyvtől a viktoriánus korszakban sem várták a szigorú forráskezelést, hiszen az még a történettudományban is csupán kialakulóban volt, de Mackay megnevezte legfontosabb (valójában egyetlen) forrását: Beckmann munkáját a találmányok történetéről, amelyet a lassú mérgezésekről szóló fejezetben is idézett. Johann Beckmann 1766-tól volt az ökonó-

⁶ Galbraith a főszövegben minden érdemi változtatás nélkül átvette Mackay történetét a tulipánmániáról, a lábjegyzetekben már fenntartásait is jelezte: „Bár azóta a későbbi kutatások és publikációk némely tekintetben túlhaladtottá tették, máig a spekulációs tévelygésekről szóló egyik legérdekesebb és legszinesebb összefoglaló munka.” Néhány oldallal később a főszövegben a déltengeri buborékról elmélkedve viszont újra „Mackay egyedülállóan pontos számadását” idézte. (*Galbraith* [1995] 32–38., 50., 91. o.)

mia professzora Göttingen egyetemén, amely e tárgynál – eltérően a kameralizmus más korabeli egyetemeken oktatott programjaitól – a hangsúlyt a mezőgazdasági, ipari, földrajzi, statisztikai ismeretekre helyezte. Beckmann korábban Uppsalában Linnénél tanult, és rendszerezésében jól érzékelhető a modern természettudományos rendszert megteremtő nagy svéd tudós hatása (*Stieda* [1906], *Tribe* [1988]).

A *Beckmann* [1783–1888] mű első kötete 1783-ban jelent meg, 1797-ben már angol fordítása is napvilágot látott. Mackay adatai és anekdotái kivétel nélkül innen származtak, pedig Beckmann felfogásában a tulipánmánia története nem az emberi butaságról szól, hanem valami egészen másról: „sokan írtak már erről, de az összes szerző, aki a közelmúltban foglalkozott vele, tévesen ábrázolta” (*Beckmann* [1785] 228. o.). A korabeli németalföldi forrásokra is támaszkodó és azokat akkurátusan felsoroló Beckmann szerint az újabb feldolgozások azért tették nevetségessé a tulipánmániát, mert azt hitték, a virágkedvelőket a tulipán szépsége és ritkasága indította arra, hogy eszeveszett árakat adjanak értük, hogy utána kertjeiket ékesítsék velük.⁷ „Milyen nevetséges lett volna, ha az emberek haszontalan gumókat vásároltak volna, aranyban fizetve meg a súlyukat, ha csupán a virág birtoklása lett volna az egyetlen céljuk! Nagy az emberiség ostobasága, de nem ok nélkül ostobák, ahogyan ilyen körülmények között sem lettek volna azok.” (233. o.). Az ökonómia professzora saját tudománya autoritásaival érvelt: ha a vásárlók a tulipánok birtoklására törekedtek volna, akkor az árak nem emelkedhettek volna három éven át egyfolytában. Az árnövekedés a termelés növelését eredményezi a mezőgazdasági termékeknél, amint azt Arthur Young és a fiziokraták sokszorosán bebizonyították. A tulipán éppen olyan mezőgazdasági termék, mint a spárga: ha Göttingenben sokan kívánnak spárgát enni, és hajlandók érte magas árat fizetni, akkor nagyobb területen fogják termesztetni. és az ára csökken. Vagyis Beckmann eltekintett a szóban forgó virágok – akkor ismeretlen eredetű – ritkaságától, hiszen ez nem szükséges kelléke a spekulációnak.

A tulipánmánia időszakában „a spekuláns gyakran ajánlott és fizetett hatalmas összeget egy gumóért, amelyet soha nem kapott meg, és nem is kívánt megkapni. Társa pedig eladott olyan gumókat, amelyeket sohasem birtokolt vagy szállított le.” (233–234. o.). Így volt lehetséges, hogy mielőtt a tulipánok szezonja véget ért, több gumót adtak el, vettek meg, és vállaltak rá szállítási kötelezettséget, mint amennyi egyáltalán volt a tartomány kertjeiben. „Ahhoz, hogy megértsük ezt a szerencsejátékot (*Windhandel*, az angol fordításban *gambling traffic*), a következő feltevéssel kell élnünk: egy nemes megállapodik egy kereskedővel, hogy hat hónapra vásárol egy tulipángumót 1000 holland forintért. Ezen idő alatt az adott tulipánfajta ára emelkedik, esik vagy változatlan marad.” (234–235. o.) Tegyük fel – folytatta a tudós Beckmann –, hogy az ár 1500-ra emelkedik, akkor a nemes úr nem tart igényt a tulipánra, a kereskedő pedig kifizet neki 500 forintot. A határidős ügylet további eseteit áttekintve, már belátható: „ez az egész kereskedés szerencsejáték (*Hazardspiel*), ugyanúgy miként később a Mississippivállalkozás és a tőzdespekuláció manapság. Az egyetlen különbség a tulipánkereskedelem és a tőzdespekuláció között az, hogy az utóbbinál a szerződés lejártakor az árat a tőzsde határozza meg, míg az előbbinél az az ár, amelyen a legtöbb ügyletet kötik.” (236. o.) A technológia akadémiai történetét megalapozó professzor számára ez a hasonlóság indokolta, miért illesztette könyvébe az oda nem illő kakukktójást: „Röviden, a tulipánkereskedelemmel nagyon jól meg lehet magyarázni a tőzdespekulációt, amiről annyit írnak az újságok, és amiről annyit beszélnek a társaságban, anélkül hogy értenének belőle valamit. Remélem, ezért megbocsátják nekem, hogy annyi

⁷ A tulipánok eredetét tárgyaló irodalom szerint a virág a 16. században került Európába a Török Birodalomból. Lásd erről Liesbeth Missel, a wageningeni egyetem könyvtárának kurátora összefoglalóját a holland tulipán-történet forrásairól (<http://library.wur.nl/desktop/tulp/history.html>). Legújabbban azonban két spanyol kutató azt állítja, hogy az iszlám uralom alatt Andalúziában az ottani kertekről szóló források már a 11. században említették és leírták a tulipánt (*Hernández Bermejo–García Sánchez* [2009]).

időt szenteltem e témának, amelyet máskülönben nem kellett volna figyelemre méltatnom.” (237. o.) Visszatérve a narratívához, Beckmann röviden összefoglalta az árak összeomlását és az utána következő rendezési kísérleteket, de nem érezte szükségesnek részletesebben megmagyarázni a fordulópontot, hiszen ez a tőzsdepárhuzam után már felesleges lett volna: „így végződött ez a rendkívüli kereskedés vagy inkább szerencsejáték” (239. o.).

A tőzsdei szerencsevadászatként jellemzett történetben a valódi virágok szükségtelemek, így az elbeszélőnek le kellene mondania a történet csattanójaként előadott anekdotákról; a már idézetten túl arról is, amely ugyancsak vándormotívuma a tulipánmánia narratíváinak. Eszerint egy műkedvelő angol botanikus megpillantott egy holland melegházban egy számára ismeretlen virághagymát, és zsebkésével nekilátott a vizsgálódásnak, mire előkerült a felháborodott tulajdonos, és átkozódva felelősségre vonta a gyanútlan utazót az Admiral van den Eyck fajtájú tulipánja elpusztításáért. A történet a bíróságra és a börtönbe vezetett, ahonnan csak a 4000 holland forint értékű kár megtérítésével szabadulhatott ki a pórul járt angol (Mackay [1995] 93. o., Beckmann [1785] 240. o., Garber [1989] 537–538. o.). Beckmann azonban megtartotta ezeket, mégpedig úgy, hogy konstruált „egy másik, kisebb tulipánmániát, amely számos nevenséges történetre adott alkalmat”. Itt már valódi „szenvedelmes kertészek”, a ritka és szép virágok kedvelői szerepeltek, s Beckmann egyiküket, a nagy humanista tudóst, Justus Lipsiust, meg is védte a tulipánmánia vádjával szemben: „Lipsius barátai segítségével szerezte be a virágokat, amelyeket nagy gonddal saját maga ápolt kertjében; ezt a vonzalmat semmiképp nem lehet mániának nevezni”.⁸ Felsorolva még néhány kertjében gyönyörködő korabeli tudós férfiút, Beckmann sajátos malíciával zárta le a tulipánhistoriát: „Nem lehet tagadni, hogy tanult embereket is megfertőzhet valamilyen járványos ostobaság. Manapság sokan a fiziognómia hívei lettek, mert ez a divat, és még az állati magnetizmus is támogatókra talált.” Mintha mégsem lenne akkora a távolság a tőzsdéről vizsgálódó göttingai tudós kameralista és a tömegörületeket ecsetelő skót költő-újságíró között...

Kitérő – egy talált anekdota megtisztítása⁹

Amint már láttuk, Beckmann pontos hivatkozásokkal igazította útba olvasóit, de az angol kiadásból, hasonlóan a főszöveg néhány mondatához, ezek némelyike is kimaradt. Így a két anekdotánál csupán ennyi szerepelt: *Blainville's: Travels*. Mivel a tulipánmánia racionális rekonstrukciójára az 1980-as évek végén vállalkozó Peter Garber nem olvasta a német eredetét, ezért úgy kezelte a két anekdotát, mint annak bizonyítékát, hogy Beckmann is részese volt a legendagyártásnak. Álláspontját azzal támasztotta alá, hogy Blainville útinaplója egy 1705-ös utazás élményeit örökítette meg, s a Németalföldről szóló, a holland városokat és azok történetét bemutató szövegben a tulipánokról mindösszesen egyetlen mondat olvasható. Ez a mondat így szól: „Harlem lakóit régóta floristáknak csúfolták, mégpedig a következő okból: 1634 és 1637 között olyan düh vagy még inkább viszkettség kerítette őket hatalmába a virágok iránt, hogy ezer, kétezer, sőt háromezer koronát is adtak egyetlen tulipánért, amely hóbortjukat kielégítette; ez a betegség számos gazdag családot tett tönkre.” (*Blainville* [1743] I. 28. o.)

Garber tévedett: Beckmann művének német eredetijében megtalálható a pontos forrás, eszerint Beckmann Blainville utazásainak 1767-ben megjelent német kiadásának V. kötetéből idézte az anekdotát a tulipános kertbe behatoló és ezért meglakoló angolról. Rövidre fogva a filológiai nyomozást: a Blainville útleírását németre fordító és a kiadást szerkesztő Johann Tobias Köhler göttingeni professzor saját elhatározásából egy másik művel „pótolta” az angol kiadás III. kötetének előszavában beigért, de soha meg nem jelent IV. kötetet. Ezért IV. kötetként hozzácsatolta Blainville utazásaihoz

⁸ Lipsius egyébként 1606-ban halt meg, már csak ezért sem lehetett részese a három évtizeddel később végbe ment eseményeknek.

⁹ Filológiai szörszálhasogatás iránt kevésbé fogékony olvasók nyugodtan kihagyhatják.

Edward Wright 1720–1722 közötti franciaországi és itáliai utazásairól szóló beszámolójának fordítását. Mivel pedig ezzel nem volt teljes mértékben megelégedve (amiről sűrű, a főszöveget kipótló vagy kiigazító lábjegyzetei is tanúskodnak), ezért még egy V. kötetre is vállalkozott, amelyet szintén angolból fordított le, és amelynek szerzőjéről nem tudott pontos adatokkal szolgálni. „Ezek a levelek, amelyeket egy, a tudományokban és a művészetekben igen jártas ifjú angol úr írt, akinek a nevét sajnos nem tudom megmondani, barátjának Angliába, mégpedig 138 darabot. Útitársa volt egy bizonyos Matthews úrnak, aki nagy természetbúvár lévén, különböző, nagyon szórakoztató vizsgálódásokba vonta be...” (Blainville [1767] V. kötet, a kiadó előszava).

George Watson kézikönyvében, az angol irodalom bibliográfiájában (Watson [1971]) a 18. századi útleírások között találtam egy művet, amelyet Maihow vagy Matthew doktornak tulajdonítanak, s amelynek címe – *Travels in France, Italy and the Archipelagos: or letters written from several parts of Europe in 1750* – szinte tökéletesen fedi a német Blainville-kiadás V. kötetének tartalmát. Erre rákeresve, beugrott egy 1881-ben kiadott francia könyv.¹⁰ Az évszám rendben volt, mivel Watson bibliográfiája szerint létezik egy részleteket tartalmazó francia kiadás, és ez az évszám is szerepel. Innen már nem volt nehéz megtalálni az eredetit. Thomas Broderick könyve: *Letters from Several Parts of Europe, and the East: Written in the Years 1750*. Pontosabban: a mű első londoni (1753) és dublini (1754) kiadása nem nevezte meg a szerzőt, csupán annyit árult el róla a bevezető hirdetményben, hogy külföldön van, és nem tud a levelek közreadásáról. A harmadik kiadás, amelyet egy másik londoni kiadó jelentetett meg 1754-ben, elhagyta ezt a bevezető hirdetményt, de a címlapon Thomas Broderik Esq. szerepelt szerzőként – bár ez minden valószínűség szerint álnév, hiszen e néven az adott időszakban csupán egy admirálisra sikerült rábukkanni. Nagyon valószínű tehát, hogy Köhler az első londoni kiadást használta, bár a témánkba vágó fejezetek szövegei között a különböző kiadásokban nincs eltérés.

Ezek után lássuk a medvét, vagyis a pórul járt tulipántolvaj történetét! Az elbeszélő, aki az előző levelekben még a görög szigetvilágot járja, a 134. levélben egyszerre csak Hollandiában bukkan fel, és innen számol be útitársának rendkívül nevetséges kalandjáról. Visszatérve egy útitársa nélkül, de angol társaságban elköltött estebérről, szállásadóit nagy felindultságban találta, mert közben útitársát őrizetbe vették rablás vádjával. Miközben az elbeszélő keresésére indultak, a vádlottat a meg nem nevezett város (útleírásról lévén szó, amelyben ez idáig százharmincegy-néhány levélben a felkeresett helyek, emlékek és nevezetességek aprólékos leírását olvashatjuk, ez a hallgatás leg-alábbis különös) polgármesterének házában várja ügyének elbírálását. Útitársa távollétében M. a város természeti érdekességei iránt tudakozódva eljut egy kerthez, amely híres gyűjteménye a szép és ritka növényeknek. Egy shillinggel megvesztegetve a szolgát, bejut a kertbe, és itt zsebre vág három tulipánhagymát, darabonként öt font értékben. Csakhogy ennek szemtanúja az ablakból a kert gazdája, és botrányt csap, így kerül az ügy a polgármester elé. A tárgyalás során a vádlott lendületes előadásba kezd a növényeket tanulmányozó botanikus és a virágokkal spekuláló florista közötti különbségről: az első „a legkiválóbb minden ember közül, mert Isten legszebb és leghasznosabb teremtményeit tanulmányozza”. A polgármester félbeszakítja: nem ez a kérdés. A vádló megesküdtött, hogy az angol ellopott kertjéből három tulipánhagymát, a három legritkább fajt, amelyeket ott nevelt. A botanikus felháborodottan válaszol: csak egy tulipánfaj létezik, amelyet Isten teremtett, és ez a florista azt állítja, hogy ő teremtett másik kettőt. Mind a hármat – kiabál közbe a tulipánok természetője, egyiket sem látta ezelőtt még senki, ilyenek nem voltak a világon. Igazi istenkáromlás, replikázik az angol, azt mondani, hogy ő hozta létre, és előadásba kezd a tulipán eredetéről. A virágtermesztők, a változatok létrehozói, akiket nem tudok eléggé megvetni, mindenféle természetellenes módon gyötörték a tulipánokat, hogy különböző színű változatokat kapjanak, és ezeket nevezik fajoknak.

Látván, hogy a tárgyalás így aligha végződhet kedvezően útitársa számára, a levelek szerzője hatszemközt kíván szót váltani a vádlóval és a bíróval. Nekik elmagyarázza, hogy barátja „minden tekintetben becsületos, jó természetű és józan ember, csak akkor vetkőzik ki önmagából, ha a természetről, botanikáról és hasonlókra van szó”. Mivel a sértett és a polgármester egyaránt örülnek tartja a megszállott botanikust, ezért elfogadták a felajánlott kártérítést, és szerzőnk huszonnégy fonttal könnyebb erszénnyel, és verejtékező barátjával visszatért szállására.

¹⁰ *Paris artistique et monumental en 1750. Lettres ... traduites de l'anglais par P. F. de Puisieux.* [Extracted from a translation of “Letters from several parts of Europe and the East”, here attributed to Maihows.]

Ha nem is irodalmi színvonalát, de a történet jellegét tekintve mintha Fielding, Sterne vagy Smollett világában járnánk. Lehetne persze tovább nyomozni a vándormotívum, a bogaras angolról¹¹ szóló anekdota eredete után, de erre nincs igazán szükség. Két következtetést így is levonhatunk: a történetet nem Beckmann találta ki, csupán felhasználta. Mégpedig teljes joggal, hiszen ebben utalás sincs az 1634–1637 közötti mánia határidős ügyleteire, az árak is eltörpülnek a korábban említettekhez képest. A botanikus és a florista konfliktusa pontosan beleillik a kettős tulipánmánia narratívájába: mindketten virágként tekintenek a tulipánra, noha az angol számára Isten vagy a természet alkotása, amelyen vizsgálódhat, a holland számára pedig természetői ügyességének és szakértelmének ékes bizonyítéka, amivel kertjében büszkélkedik, vagy jó áron értékesíti valamely tehető vásárlónak. Látni fogjuk a későbbiekben, mennyiben felel meg ez a leírás a tulipándivat kialakulását ábrázoló modern történeti elemzéseknek.

És mi a helyzet a másik anekdotával, a nagy értékű hagymát felfaló tengerész történetével? Beckmann bevezető félmondatából: „amikor Schuppe Hollandiában volt”, az következik, hogy ez valamiképp összefügg Johann Balthasar Schupp (1610–1661), 17. századi lutheránus lelkész és retorikaprofesszor működésével. Schupp részben a harmincéves háború elől menekülve, részben egy hesseni nemes ifjú kísérőjeként járt Hollandiában, retorikát tanult Leidenben és Amszterdamban. A vele foglalkozó irodalom szerint ottani élményei nagy hatással voltak rá, sokszor idézte azokat politikai, retorikai és satirikus írásaiban (*Bloch* [1863], *Oelze* [1863], *Whaley* 1992). Sajnos, Beckmann ehhez a történethez tényleg nem jelölt meg forrást, így nem maradt más választásom, mint átböngészni a „17. század Lessingje” terjedelmes életművének a wolfenbütteli Herzog August könyvtár jóvoltából digitalizált formában hozzáférhető számos darabját. Nem untatom az olvasót a részletekkel: a *Salomo oder Vorbild eines guten Regenten* című, a fejedelmi tükrök hagyományát folytató politikai traktátusban bukkantam rá az anekdotára. Schupp művének alcíme szerint a *Királyok első könyve első tizenegy fejezetének kommentárja*, amely jelentős mértékben apósa, Dietrich Reincking *Biblische Polizey* című, öt évvel korábban megjelent munkája inspirált. A könyv célja, hogy szembeszálljon a „statistákkal”, a „ratio status” teoretikusaival, akik Tacitusban és Machiavelliben keresik a politikai filozófia alapelveit, holott azok a Szentírásban találhatóak meg, hisz Machiavelli „ratio statusa” nem egyéb, mint a tizparancsolat ellenkezője. Schupp 1648-ban adta ki a *Von der Kunst reich zu werden* című traktátust, s a jó háztartás-kormányzás kérdéseire ebben a művében is kitért, nem fukarkodva az arisztotelianus ökonómiai diskurzus elleni csipős megjegyzésekkel. „Pedantéria, amikor az egyetemek nagy ökonómiai disputákat (*Disputationes Oeconomicas*) rendeznek, és Arisztotelészből kiindulva akarják megmondani, hogyan kellene egy boldog háztartást működtetni, és hogyan kellene egy hatalmas urat gazdaggá tenni. Azt, hogy miként kell ellátnia valakinek saját feladatát egy jól rendezett háztartásban, jobban meg lehet tanulni a katekizmus házi áldásából, mint Arisztotelészből és Platónból.”¹²

A helyes fejedelmi magatartást a bibliai Salamon király pozitív és negatív példáján illusztráló Schupp fejtegetéseit átszövik a korabeli példák és anekdoták.¹³ A 9. és 10. fejezet a hajózás, a mestersegek és a kereskedés előmozdításának fontosságát ecseteli, és felszólítja a fejedelmet, hogy maga is vegyen részt a tevékenységekben, hiszen a háztartás, a birtok vezetése és a kereskedés irányítása ugyanaz.¹⁴ Schupp korábban számos tapasztalatot szerzett e téren, Whaley tanulmányában azt írja, hogy a hessen-braubachi tartománygróf udvari prédikátoraként szoros kapcsolatba került a gróffal és „számos javaslatot tett neki a tartomány gazdasági fejlesztésére. Többek között tervet dolgozott ki arra, hogy Braubachot fürdőhellyé tegyék. Azt javasolta, hogy béreljenek fel egy híres frankfurti orvost, aki dicsérni fogja a helyi források csodálatos gyógyhatását, és aki odavonzza a gazdag látogatókat.” (*Whaley* [1992] 34. o.) Salamon a Biblia szerint szőlőskerteket és gyümölcsösöket létesített,

¹¹ A következő levélben az angol illendő formában újra felkeresi a hollandus kertjét, s egy tulipánhagymát vizsgálgatva észrevesznek egy kártevő rovar, ami kiváló alkalom további hosszas, immár rovarászati eszmeifuttatásokra. A kártevőket a holland gazda kertészével összegyűjti és el kívánja égettetni, de a bogarász kívánságára átadja ezeket neki – jócskán megkérve az árát. „A hollandusok mindentől kereskedelmi cikket csinálnak” – kommentálja ingerülten a levélíró e gátlástalan haszonszerző magatartást.

¹² Schupp itt nyilvánvalóan Luther *Kis kátéjára* utalt, ennek magyar fordítását követve használom a házi áldás kifejezést a német *Haustafel* megfelelőjeként (*Schupp* [1657] 21. o.).

¹³ Dreitzel szerint Schupp a pragmatikus-moralista „keresztény politika” fontos képviselője volt, aki a korabeli fejedelmek tapasztalataira és a fejedelmi tükrök hagyományára egyaránt épített. Lásd *Dreitzel* [1991] és [1992].

¹⁴ Idézi *Whaley* [1992] 41. o.

mindenféle hasznos fákkal telepítve be azokat (Préd. 2, 5–7), Josephus Flavius pedig arról tudósít, hogy a király Jeruzsálemtől néhány mérföldre pompás kertet hozott létre szökőkutakkal, ahová korán reggel kísérőivel együtt kihajtott harci szekeren. „Salamon nemcsak a leggazdagabb és leg hatalmasabb király volt ..., hanem kiváló természet- és növénytudós is (*Physicus und Herbarius*).” Ami valaha a királyok kiváltsága volt, mára (vagyis 1657-re) már a közemberek körében is elterjedt. „Ma a magánemberek, különösen a nagyvárosokban, nagyon hiúak a kertjeikre. Ha körbesétálnánk a városban – folytatja a prédikátor – láthatnánk, hogy polgároknak olyan díszkertjeik vannak, amelyhez hasonló tiz fejedelemlnél vagy grófnál sem találunk Németországban. Emlékszem, amikor Hollandiában (ez Schuppnál Holland tartományt jelenti, és nem a tágabb értelemben vett Németalföldet, vagyis az Egyesült tartományokat – *M. A.*) tanultam, különös lelki ragály tört ki a gazdagok közt a képek és a tulipánok miatt... Úgy gondoltam, hogy ez valódi örületté vált, hogy Isten a szédelés szellemét küldte közéjük, hogy olyan magasra becsülték a tulipánokat.” Itt következik az amszterdami kereskedő és a tengerész története, amely két ponton különbözik az előzőkben már ismertetett kései variánstól: a tulipánhagyma ára 500 holland gulden volt, és a jutalom a hering mellett egy kanna sört is jelentett. A lelkész azonban nem azért kelt ki a tulipán ellen, mert a földi hívságok megtestesülésének látta e virágot. „Bevallom, nagy kedvelője vagyok a kerteknek ..., de a tulipánért nem adnék két krajcárt”, helyette a díszkertben fehér liliomok, rozmaryngok, rózsák és ibolyák ékeskednének, de legalább ennyire fontos a konyhanövények: saláta, káposzta és hasonlók ültetése (Schupp [1657] 299–300. o.).¹⁵

Schupp, a nagyhatású és népszerű prédikátor, akinek ironiájáról az 1950-es években önálló diszsertáció született, aligha gondolta, hogy ez az anekdotája bizonyul a legmaradandóbbnak mindabból, amit írt és mondott. Ha arra szeretnénk választ kapni, mennyiben hiteles a történet, csupán találgatni tudunk. Az mindenesetre elmondható, hogy Garber, aki a tulipánmánia legendájának eredetét keresve csupán Beckmann angol kiadásáig bogoza vissza a szájakat, jócskán melléfogott, amikor azt állította: „a bekezdés szövegösszefüggése azt látszik jelezni, hogy ez a tulipánspekuláció után történt” (Garber [2000] 29–30. o). Minthogy Schupp egy helyen 1635-öt jelölte meg hazatérése időpontjául,¹⁶ s ebben az évben nevezték ki a marburgi egyetem retorikaprofesszorának, az ellenkező állítás közelebb áll az igazsághoz: a történet a tulipánmánia csúcspontja előtt esett meg, ha egyáltalán megesett.

Mánia vagy racionális buborék?

Miután e két anekdota esetében némiképp kiigazítottuk Garber enyhén felületes *Dogmengeschichtéjé*t (e kissé szerénytelen megjelölést tőle veszem), lássuk: volt-e egyáltalán tulipánmánia? Garber, aki az 1980-as évek végétől kezdve több publikációban (Garber [1989], [1990], [2000]) vette górcső alá a korai tőkepiacok örületéről szóló történeteket, gondosan megvizsgálta rendelkezésre álló piaci adatokat, és arra a következtetésre jutott, hogy – bár az adatok hiánya bizonytalanná teszi az eredményt – a tulipánspekuláció nem volt eszelős, legalábbis az 1634–1637 közötti időszak túlnyomó részében. „Csupán az utolsó hónap ... marad meg potenciális buboréknak, noha a piac természete, a szerződéses kötelezettségek és a környezett eseményei elég homályosak ahhoz, hogy valaki komolyan valamelyik oldal mellett tegye le a garast a fundamentumok *versus* buborék vitában, csak akkor, ha már előzőleg erősen hitt valamelyikben. Azt gyanítom, hogy más feltételezett buborékok gondos tanulmányozása hasonló eredményre vezet. Ironikus módon az eszközök racionális árazásának elmélete általában nem zárja ki a buborékokat. A racionális buborék létezésé-

¹⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy néhány fejezettel korábban Schupp jóval kedvezőbb színben látta a tulipánt, amikor a tartományban és városban szükséges mesteremberekről értekezett: „Egy jó mester olyan, mint egy jó gyümölcs vagy egy tulipán. Ha valakinek van egy szép tulipánból egy hagymája, és azt kellően gondozza, akkor egy év múlva kertjében sok virág lesz. Hasonlóképpen, ha egy jó mester egy országba érkezik, sok inasra és tanítványra tesz szert, akik azután az egész országban elterjesztik a mesterséget (művészetet). Hány szónok támadt Németalföldön az egyetlen Lipsius nyomán? Hány festő követte Németországban a nürnbergi Albrecht Dürert?” (Schupp [1657] 175. o.)

¹⁶ Lásd Bloch [1863] 12. o.

sének előfeltétele az a hit, hogy a buborék létezhet. A hajdani példák, amelyeket szokás idézni, lehetséges, hogy nem is voltak buborékok. De ha a piaci szereplők ma úgy hiszik, hogy ezek a történeti események bizonyítják a buborékok létezését, az eszközpiacon kialakulhatnak racionális buborékok.” (Garber [1989] 558. o.) A tulipánmániáról folyó vita ezért nem öncélú, tétje sokkal nagyobb, mint egy gazdaságtörténeti anekdota megítélése: a józan közgazdasági elmélet és a „csoporthátréteg patológiája” közötti választásról van szó. Azok az írók, közgazdászok és történészek Mackaytól Kindlebergerig, akik az itt előforduló szavakkal – buborék, pánik, tőzsdemánia, csordaviselkedés, csőd stb. – érvelnek, azt a hitet képviselik, „hogy a legfontosabb tőkepiacok irracionális és nem hatékony árazási és allokációs helyzeteket alakítanak ki. Az ilyesfajta érvelés hívei előszeretettel idézik meg a három híres buborékot: a holland tulipánmániát, a Mississippibuborékot és a déltengeri buborékot.” (Garber [2000] 123–124. o.)

Garber szemében az ilyen érvelés nem elégséges magyarázat, hanem a bonyolult gazdasági jelenség ésszerű elméleti magyarázatának feladása. „Buborékként jellemezni valamit, nem magyarázata az eseményeknek, hanem csupán egy név, amelyet ráakasztunk egy pénzügyi jelenségre, amelynek megértésébe nem fektettük be a szükséges energiát. A tömegpszichológiára hivatkozni – ami mindig rosszul definiált és méretlen – a magyarázatot tautológiává változtatja, valójában kísérlet az önbecsapásra, hogy többet mondjunk, ahelyett hogy elismernénk zavarodottságunkat.” (Uo.) E népszerű drámai képpel szemben a valóság sokkal prózaibb: a tulipánspekuláció elsősorban azokra a fajtákra irányult, amelyek egy, akkoriban ismeretlen ok (ma már tudjuk: egy vírusbetegség) következtében sajátos mintázatot mutattak, ezért sokkal értékesebbnek tartották őket, mint az egyszínű tulipánokat. Mivel ezeket csak hagymáról lehetett szaporítani, a kínálat bővítése természetes korlátokba ütközött. 1634 és 1637 között a már korábban is magas árak megkettőszereződtek vagy megháromszorozódtak, majd 1637 februárjában összeomlottak. Mivel a hosszú távú áradatok azt tanúsítják, hogy a virágok „árai az újratemelés alacsony költségeihez konvergálnak, ezért az említett árnövekedést az ostobaság bizonyítékaként kezeltek” (Garber [2008] o.). Garber két ellenvetésre építi érvelését. Az első szerint a divatos, új virágok áralakulása többnyire hasonló, a megjelenést követően igen magas, majd idővel gyorsan csökken, mígnem közönséges jószággyá válik, vagy teljesen eltűnik a piacról, s ez a folyamat lényegében megismétlődött a 18. században, csak akkor a jácint volt a divat által felkapott kedvenc virág. Bármilyen látványos is a Semper Augustus áralakulása: 1637. január 2-án 2000 gulden, február 5-én (az összeomlás előtt) 6290 gulden, majd egy évszázaddal később 1739-ben 0,1 gulden, ehhez hozzá kell tenni, hogy az akkor kiadott, több száz fajtát felsoroló katalógus szerint csupán hat fajta maradt meg azok közül, amelyek 1637-ben szerepeltek, áraik pedig a 0,2 és 0,02 tartományban mozogtak. A 18. század elején 100 guldennél drágább jácintok piacán az éves ársökkenés mértéke 38 százalékos, az olcsóbbak esetében 20 százalékos. Ha ezt összehasonlítjuk azzal az adattal, hogy 1637 és 1642 között három drága tulipán évi átlagos ársökkenése 32 százalékos volt, kézenfekvő a következtetés: „a ritka virágok árának 1637 februárjában bekövetkezett összeomlása nem volt rendkívüli méretű és alapvetően nem befolyásolta a ritka virágok áralakulásának normális idősorát” (Garber [2000] 70. o.).

Az okfejtés második része a tulipánmániának tulajdonított gazdasági depresszió tényét kérdőjelezi meg. Garber szerint a gazdaságtörténészek vagy nem is említik meg ezt az epizódot (erre a *Cambridge Economic History* vonatkozó kötetét hozza fel példaként),¹⁷ ha pedig igen, akkor a hagyományos interpretációt követik. Mivel a virághagymák árrobbanása 1636 szeptembere és 1637 februárja között ment végbe, ennek nem lehetett érdemi hatása az erőforrások allokációjára, s a határidős ügyletek jellege miatt a vagyonmegosz-

¹⁷Ellenpéldaként lásd Cameron–Neal [2003], Israel [1995], Prak [2004], de Vries–van der Woude [1997].

lásban sem okozott jelentős eltolódást. Kindleberger, akit Garber azzal vél elintézni, hogy ő „uralja a buborékok történetének népszerű elképzeléseit” (77. o.), több holland gazdaságtörténész munkájára hivatkozva, nem tartja ezt az érvet megalapozottnak: a németalföldi gazdaság az 1620-as években depresszióban volt, ezt a következő évtizedben látványos fellendülés váltotta fel. A Holland Kelet-Indiai Társaság részvényárai 1636 és 1639 között 229 guldenről 412 guldenre nőttek, emelkedtek a házárok, fellendült a csatornaépítés stb., majd ezt az 1640-es évek elején újabb lassulás váltotta fel (Kindleberger [1996] 101. o.) Garbert nem rendítették meg Kindleberger ellenvetései: „A tulipánmánia csodálatos történetei ellenállhatatlan macskamentaként (sic!) hatnak azokra, akiknek kedvére való buborékot kiáltani akkor is, ha a történetek annyira nyilvánvalóan valótlanok. Didaktikus használatra oly tökéletesek, hogy a pénzügyi moralisták mindig kész felvevőpiacot fognak találni nekik abban a világban, amely tele van a pénzügyi Armageddontól állandóan rettegő befektetőkkel.” (Garber [2000] 83. o.) Összefoglalva: a tulipánmánia legendája (a lényegesen rövidebben tárgyalt két másik buborékkal együtt) nem cáfolja a hatékony tőkepiacok létét, nem alapozza meg „a piaci örületet korlátozó és ellenőrző kormányzati szabályozás” szükségességét.

Garbernek azonban nem sikerült mindenkit meggyőznie arról, hogy a tulipánpiac is a fundamentumokat bearázó hatékony pénzügyi piacként működött. Robert Shiller mutatott rá arra, hogy az érvelés valójában nem képes bizonyítékokat felhozni a hatékony piacok elmélete mellett. Még ha elfogadjuk is, hogy a ritka tulipánok áralakulása megfelel a spekulatív eszközök általános viselkedésének, vagyis összefüggésben állhat a befektetőkhez eljutó új keresleti információkkal, ez nem magyarázza meg a közönséges tulipánok árának egyidejű hússzoros emelkedését, majd drámai zuhanását. A téves árazás (*mispricing*) tényét pedig nehéz összeegyeztetni a piaci fundamentumokra hivatkozó magyarázattal (Shiller [2007] 212–216. o.).¹⁸

Eddig – Schupp anekdotáját leszámítva – nem esett szó a korabeli források szerepéről: mennyiben támaszkodnak rájuk a különböző buboréknarratívák, hogyan építik be vagy igyekeznek zárójelbe tenni ezeket. Németalföldön számos írás született a tulipánkereskedésről (a wageningeni egyetemi könyvtár honlapján található tulipánportál 30 pamfletet említ), részben a válság után, amelyek támadták, igyekeztek nevetségessé tenni ezt a spekulációt, és ugyanakkor útmutatást adtak, hogyan kell bekapcsolódni a kereskedés eme fajtájába. A leggyakrabban idézett szöveg az az ismeretlen szerző¹⁹ tollából származó, 1637-ben megjelent három párbeszéd, amelyek szereplői *Waermond* (Igazmondó) és *Gaergoedt* (Kapzsi), s amelyeket N. W. Posthumus, a kiváló holland gazdaságtörténész adott ki újra 1926-ban, majd részleteket közölt belőlük egy angol nyelvű tanulmányában (Posthumus [1929]), én is erre támaszkodom a következőkben.

„Új ringyó a bordélyban” (Een nieuwe Hoer int Bordeel)

„G.: Ül le barátom. Mit kérsz: egy üveg brandyt, vagy inkább spanyol bort szeretnél, vagy franciát, esetleg egy kupa finom sört?

W.: Olyan sokfélét mondtál, hogy nehéz választanom.

G.: Nekünk floristáknak most mindenünk megvan, ami szükséges, mert egy kis virág mindent meg tud vásárolni.

W.: Minden jó, ha a fizetség is olyan gyors, mint a remény. Sok gazda búzát vet, és csak a tarlót takarítja be.

¹⁸ A magyar fordítás olykor értelemzavaró melléfogásait az eredeti (Shiller [2000]) alapján javítottam.

¹⁹ Anne Goldgar feltevése szerint a párbeszédék szerzője a művet kiadó nyomdász, Adriaen Roman (Goldgar [2007] 173. o.).

G.: Ez a kereskedés teljesen biztos. Most igyunk: Egészségedre!

W.: Köszönöm. Én a tiedre iszom. Mi ez a pompás ital?

G.: Ez mind a nemes Flora adománya. Nemrég voltam egy szeszfőzőnél, akinek egy virágocskát adtam cserébe ezért a palackért. Ezt a szabályt követem, amikor húst, bort, sört szerzek be; mindezt megkapom semmiért; sok-sok ilyen ügyletet bonyolítottam le ebben az évben.

W.: Ez kitűnő üzlet, ilyen könnyen jutni ekkora profithoz. Minden kereskedő és kézműves panaszkodik a nagy drágaságra és az alacsony forgalomra. Igen, a kereskedők nagy veszteségeikről beszélnek, a kalózok és a pusztító viharok következtében tönkrement vagy elvesztett szállítmányokról.

G.: Igen, én is hallottam erről. Most azonban a virágokkal nincs más dolgom, mint profitot szerezni, és hadd mondjam itt, hogy az utolsó négy hónapban több mint hatvanezer guldent kerestem. Nem kell megismételned.

W.: Húha, ez aztán nagy profit. Már meg is kaptad?

G.: Én nem, de írásom van róla.

W.: Ez igazán sok. Már-már rávétél arra, hogy be kívánjak lépni ebbe az üzletbe.

G.: Ha így gondolod, eladok neked egy kisebb szállítmányt, és mivel jó ember vagy és közeli barátom, ötven gulddal olcsóbban adom neked, mint másnak. És ha nem nyersz rajta egy hónapon belül száz tallért, én adom meg.

W.: Mit is mondhatnék erre, milyen csodálatos ajánlat ez? De ha megveszem, hogyan szabadulok meg tőle? Jönni fognak hozzám az emberek, vagy nekem kell menni és bemutatni az árut?

G.: Elmondom neked. El kell menned egy kocsmába, meg fogok nevezni néhányat. Talán egy sincs, ahol ne lennének társaságok vagy kollégiumok. Ha már ott vagy, érdeklődjél, vannak-e ott floristák. Ha belépsz az ő szobájukba, mivel új jövevény vagy, néhányan hápogni fognak, mint a kacsák. Mások azt fogják mondani: „új ringyó a bordélyban” és hasonlók, de ne törődj velük; ez vele jár.”

Ezek után G. elmondja, melyek az üzletkötés szabályai ezekben a kollégiumokban, W. pedig a csodálat és aggodalom között vívódik.

„W.: Micsoda példátlan dolog, de vajon tartós lesz-e?

G.: Ha csak két vagy három évig tart, az nekem elég...”

W.: Nagyon sokat ajánlasz nekem, és nem tudom, el merjem-e fogadni. Félek, ha belevágok, újra és újra akarom majd folytatni. Ahogy egyik hullám gördül a másikra, az egyik üzlet hozná a másikat, és én azt gondolom, jobb megmaradnom a saját foglalkozásomnál és szerény üzletemnél. Nincs nagy nyereségem, de nagy veszteségem se.

G.: Jól mondtad. De mégis, nem akarsz egy kicsit kockáztatni? Nem kell pénzt fizetned, amíg a nyár be nem köszönt, és akkorra már el is adtad az egész készletet, vagy ha még tartsz belőle valamit, elülteted, és akkor még több profitot hoz.

W.: Ez azoknak való, akiknek elég pénzük van, de nem jó tanács nekem. Ha van egy fillérem, azt üzletembe kell fektetnem.

G.: Aligha szerzel tíz százalékot azon a pénzen, amit az üzletedre költesz, és ezt is csak úgy, hogy óvadékat adsz, de Flora százszázalékos percentet ad. Igen, egyre tízet, százat és néha ezret.

W.: Akkor hiába dolgoztam olyan keményen, és sok szülő hiába fáradt és robotolt. Mi szükség van arra, hogy a kereskedőknek bármilyen stílusa legyen, vagy hogy a tengeren túl kockáztassák áruikat, vagy hogy a gyermekek mesterséget tanuljanak, vagy hogy a parasztok vessenek, és keményen dolgozzanak a földeken, vagy hogy a kapitány rettentő és veszélyes tengereken hajózzon, vagy hogy a katona oly kicsiny haszonért kockáztassa életét, ha valaki ilyen profitra tehet szert?”

G. ezek után megismerteti barátjával a legfontosabb fajtákat, amelyek hagymái birtokában vannak (a lista több mint 120 nevet tartalmaz), és néhány példával szolgál arra, hogy a legutóbbi kiültetés idején, „ami október elején vagy végén esedékes, az árak rendkívül magasra nőttek. Az eladások felfüggesztéséig az üzlet annyira fellendült, hogy Holland tartomány egyetlen városában a virágkereskedelem értéke 10 millió gulden fölött volt... Minden elkelt, ami a tulipán nevet viselte. Igen, ez odáig ment, hogy azt is drága pénzen vették meg, amit azelőtt kigymóltáltak, és kosarastul hordtak a trágyadombra... Minden pénzért, és annyira kapós lett, hogy cserében érte szinte bármit meg

lehetett kapni. És mindez ígéretek és utalványok ellenében, mialatt a hagymák a földben voltak. Ha ez folytatódott volna, minden fizetés virágban történt volna, miként – ahogy mondják – Kelet-India némely helyén kagylóban, és számos kifizetés így is teljesült. Nem kell mondanom, milyen káros ez a kereskedelemre. Az pedig felháborító és helytelen volt, hogy ifjakat és gyermekeket is bevontak ebbe a kereskedésbe és a kollégiumokba. És bár a virágok felülmúlják mindazokat a gyöngyöket és drágaköveket, amelyekbe Salamon öltözött dicsősége idején, mégsem szükséges javak, és csak a fölöslegből vásárolják meg őket...”

A második párbeszéd idején a szerepek megfordulnak: G. kétségbeesve keres valami kiutat, míg a józanabb W. elégedetten nyugtázza, hogy miért nem szállt be ebbe az „esztelen kereskedésbe”.

„G.: Ki nem vett részt benne?

W.: Én hozzá sem nyúltam, és gondolom, mások sem.

G.: Ez jó szerencse.

W.: Ez a kereskedelem nekem túl unalmasnak és túl esztelennek tűnt. Mindenki azt gondolta, hogy nyárra meggazdagodik. Minden hintókészítő tele volt megrendelésekkel, lovakat vettek, és minden pompát elképzelték. Senki sem tudta, mekkorára nő a vagyona, mindenki nagyobb úrnak képzelte magát a másíknál.

G.: Ez az igazság, csupán rápillantok a könyvemre... Amikor ezt a kezembe vettem, úgy gondoltam, elég gazdag vagyok, és egy vagy több birtokom is van. Soha nem gondoltam, hogy újra szőni fogok. Bárcsak soha ne lettek volna virágok ebben az országban!”

A két szereplő megvitatta azokat a javaslatokat, amelyekkel a virágkereskedelem részvevői fordultak a magisztrátusokhoz, hogy orvosolják az áruk összeomlásával fizetéképtelenné vált résztvevők körtartozásai miatti helyzetet. G. megmutatja azokat a kötelezvényeket, amelyeket üzletfelei állítottak ki, és amelyek – ellentétben azokkal az üzletekkel, amelyeket pénz nélkül, fizetéképtelen szereplők kötöttek – „valódi tranzakciók”.

„W.: Mi lenne most a jó javaslat?

G.: Nem tudok semmiféle orvosságot, mert ilyen időket élünk, és mert annyian vásároltak, akiknek egy fillérjük se volt.”

Végül a harmadik párbeszédből egy részlet.

„W.: Milyen virág az a Semper Augustus, amelyről annyit hallok?

G.: Az egy gyönyörű virág, csupán két ember házában lehet látni, az egyiket Amszterdamban, ahonnan származik, a másikat itt (Harlemben), valakinek az otthonában, aki semmi pénzért nem hajlandó eladni, szóval zárt kézben vannak.

W.: És mennyire becsülnék egy ilyen virágot?

G.: Ki tudja? De elmondom, amit hallottam: három évvel ezelőtt 2000 guldenért adták, ami azonnal kifizettek a banknak (Wisselbank), azzal a kikötéssel, hogy a vásárló nem adhatja tovább az eladó beleegyezése nélkül.

W.: Szóval ezen a télen érhetett, mondjuk 3000 guldent.

G.: Igen, akár 6000-et, talán többet, még ha csupán 200 as²⁰ súlyú is volt.

W.: A virágok jócskán felülmúlják az aranyat és az ezüstöt.

G.: Mondhatod, az aranyat és az ezüstöt és még az összes gyöngyöt és drágakövet is.

W.: Ez igaz, ha tekintetbe veszed a szépségüket virágzásuk idején, és azok is így látják, akik kereskednek velük. De nem így van, ha azt nézed, hogyan enyészhetnek el, és azokra gondolsz, akik becsülik az aranyat és az ezüstöt, a gyöngyöket és a drágaköveket és a műtárgyakat; mert az utóbbiakat az előkelők becsülik, az előzőket a köznép.” (Posthumus [1929] 450–459. o.)

Posthumus nem fűzött kommentárt e szövegekhez, de láthatóan hitelesnek fogadta el az általuk rajzolt képet, hiszen adataikat maga is használta. Simon Schama nagy monográfiájában, amely tézisé a németalföldi protestáns kultúra és az Egyesült Tartományok a ko-

²⁰ A tulipánhagymák mérésére használt súlyegység, körülbelül 0,048 gramm.

rabeli Európában egyedülálló gazdasági gyarapodása, gazdagsága közötti feszültségre, „a gazdagság okozta szégyenkezésre” építi, Igazmondó és Kapzsi párbeszéde didaktikus szatíra. A gúny céltáblái azok az együgyűek, akik azt remélték, hogy a tulipán révén sorsuk csodálatos fordulatot vesz. „Erasmust követve, a szerző Gaergoedt szájába adja mindazokat a balgaságokat, amelyeket a humanisták a leginkább megvetettek. Jelzalogot vesz fel a házára, hogy megszerezze a spekulációhoz szükséges tőkét, hogy megszabaduljon addigi addigi életétől, a szövőmesterségtől, hogy jólétben és fényűzésben élhessen... Waermondót óvatosabb..., de bármennyire szkeptikus is, órá is ellenállhatatlan vonzóerővel hat a gyors nyereség reménye. Más szóval mindent, ami a holland életben illendő: a munka és gyümölcs közötti helyénvaló viszony, a szülők áldozata a gyermekekért, a kereskedők vállalkozásai – a próbatételek, amelyek a humanista világgép lényegéhez tartoztak – mindezt végzetesen aláássa a spekuláció erkölcsatlansága. És a szegények, akik a legjobban rászorulnak az erkölcsi útmutatásra, ők vannak a leginkább kitéve a veszélynek, hogy a balgaság törbe csalja őket.” (Schama [1987] 362–363. o.)

Hasonlóképpen látja Anne Goldgar is: csaknem négyszáz éve keringenek szövegek és anekdoták arról a láthatóan furcsa kényszerképzeletről, amely máskülönben józan nemeseket, kereskedőket és szövőmestereket rábírta arra, hogy minden vagyonukat és még többet is ráköltsek a tulipánokra, ami bukásba és anyagi csődbe vitte őket, amikor 1637 februárjában a piac összeomlott. „A legtöbb történeti, művészettörténeti és népszerű írás csodálkozva és elítélően beszél a tulipánmániáról: először, hogy esztelenség volt akkora értéket tulajdonítani egy virághagymának, másodsorban, hogy helytelen, sőt erkölcsatlens volt munka nélkül pénzt keresni. A társadalmi ugrás elbizakodott kísérlete és a tulipán esztelen túlértékelése elkerülhetetlenül hívta ki az isteni büntetést. A legtöbb beszámoló arról tudósít, hogy a válságban kereskedők ezrei mentek tönkre, nem szólva olyan jól ismert figurákról, mint a festő Jan van Goyen.” (Goldgar [2007b] 33–39. o. A másodlagos irodalom figyelemreméltóan konzisztens üzenetet tolmácsol: a tulipánmánia időleges örültség volt, amely az egész országot hatalmába kerítette, veszélybe sodorta a társadalmi stabilitást, ijesztő mobilitást indukált, eltántorította a szorgos szövőmestereket a szövőszéktől és a derék kereskedőket választott mesterségüktől. A tulipánmánia gazdasági katasztrófának bizonyult, válságba sodorta Holland tartományt és az egész országot. A virághagymák több százszor is gazdát cseréltek, mert a pénzügyi örületben nem a valódi és kifinomult ízlésű virágkedvelők vettek részt, hanem azok, akiket csak a profit reménye hajtott.

„Az ostobaságnak és katasztrófának ez a képe mindig emblémaként szolgált: milyen következményekhez vezetnek a rosszul megválasztott értékek és egy prosperáló társadalom túlzásai. De éppen ennek a gondolatnak, hogy a tulipánmánia bármilyen erkölcsi tanulságot hordoz, kell óvatosságra intenie bennünket forrásait illetően. A levéltári források – amelyeket, furcsa módon, szinte egyáltalán nem vettek figyelembe – nagyon különböznek a tulipánmánia hagyományos történeteitől. Valójában a tulipánmánia hagyományos történeteinek egyike sem igaz” (Goldgar [2007b] uo.). Goldgar a mikrotörténelem módszereit használja, időről időre kiegészítve azokat a mentalitástörténet és a művészettörténet eszközeivel, és mindenekelőtt gondos levéltári forráskutatással. Ez teszi lehetővé számára, hogy alapjaiban ingassa meg a tulipánmánia hagyományos, oly sokszor elismélt történetét az emberi butaságról és a büntetését önmagában hordozó gátlástalan spekulációról. A tulipánmánia az ő olvasatában nem elsősorban pénzügyi válság, hanem társadalmi és kulturális. „A tulipánmániában a holland polgárok mindenesetre számos olyan kérdéssel szembesültek, amely kultúrájukat emésztette: az újdonság, az egzotikum, a kapitalizmus, a bevándorlás, a városi társadalom növekedése.” (Goldgar [2007a] 7. o.)

A résztvevők többnyire módosabb kereskedők, kocsmárosok, pékek, sörfőzők stb. voltak, számosan közülük a mennonita felekezethez tartoztak, akik sajátos hálózatot alkottak,

amelyben az informális tekintély és hierarchia a szakértelmen és az ízlésen alapult, s ez szabta meg a közösség működési rendjét. Noha ez a rend nem tudta megakadályozni a spekulációs buborék kialakulását, és nem rendelkezett elegendő belső kohézióval, hogy a buborék kipukkadása után kikényszerítse a korábbi szerződések betartását, de a válság nem vezetett csődök sorozatához, a likviditás megrendüléséhez vagy általános gazdasági depresszióhoz. Mély nyomokat hagyott viszont szerinte a résztvevőkben és a megfigyelőkben: az értékek konfúziója, a becület összeomlása és a bizalom elvesztése. „Ezek ... keserű vitákhoz és felháborodáshoz vezettek, olykor – úgy tűnik – magának az igazságnak és a valóságnak a megkérdőjelezéséhez. »Van-e rosszabb annál, mint csalni vagy hamisságot tenni?« – írta Peter de Clopper. »Ismerjünk valamennyien magunkra mint hazudozókra!« A tulipánkereskedelem nem a gazdagság, a kereskedelem maga volt a baj, hanem az, hogy félretolta a bizalomra épülő rendezett társadalmat, hogy »az ingatag vagyont a becület elé« helyezte” (Goldgar [2007a] 304. o).

Anne Goldgar Waermond és Gaergoedt párbeszédét Schamához és (az általa csak egy lábjegyzetben említett) Garberhez hasonlóan értékeli: ez a korabeli (részint egyházi megrendelésre készült) propagandairódlalom legterjedelmesebb darabja, forrásértékét e körülmény alapján befolyásolja. A későbbi holland számadások (Aitzema 1669-ben megjelent műve és *Munting* [1696]) a 17. század közepétől nem lévén kortársai az eseményeknek, a pamfletekben leírtakat tényként fogadták el, s utódaik ugyanezt tették a 20. század első felében: a már idézett N. W. Posthumus mellett a nagy virágtermesztő és kereskedő dinasztiaiból származó E. H. Krelage a hollandiai virágspekulációt tárgyaló, minden korábrinál részletesebb munkájában is (*Krelage* [1942]). Ebben a meggyőződésében Goldgart az sem ingatja meg, hogy Krelage éppen hogy megkérdőjelezte a tulipánirodlalom harmadik közkedvelt anekdotáját, az egyetlen Viceroy tőért cserébe adott áruk elképesztő listáját. A forrás egy, a *Windhandel* ellen íródott 1636-os pamflet, amely már címében „azok ostobaságának világos leleplezését” ígerte, akiket újabban floristáknak neveznek (*Clare ontdeckingh ...* [1636]). A pamflet függelékében a szerző az „utódok emlékezetét” kívánta megragadni ezzel a listával, hogy mi mindent vásárolhatott meg valaki Holland tartományban 1636-ban „egy virág árért”. A 2500 guldenhez még hozzá kell adni 500 gulden a hajóért, amely mindezeket a javakat elszállítja s így az összeg 3000 guldenre rúg, amennyiért a legjobb tulipánt nem is lehet megvenni („amint a floristák mondják”). Krelage szerint a felsorolás csupán az olvasót kívánta befolyásolni a pénz valódi értékét szemléltetve (azt nem említette, hogy az 1636-os pamflet a 3000 gulden szembeállította a zsidók által Krisztus elárulásáért fizetett 30 ezüzzel – a könyv 1942-ben, a német megszállás idején jelent meg), és nem valóságos tranzakciót írt le, ez csak egy későbbi olvasat műve, amikor valaki ezt összekapcsolta a más forrásokban szereplő Viceroy tulipán 2500 vagy 3000 guldenes árával. „Azóta pedig ez a képzelt ügylet rendszeresen felbukkan a sajtóban”. (*Krelage* [1942] 68. o.) A történet utóélete is tanulságos: Kindleberger, Schama és Garber egyaránt hivatkozik Krelage írásának erre a helyére, ám míg Kindleberger és „a komoly történész” Schama valóságos ügylet leírásaként idézi ezt a részletet, az utóbbi még azzal is kiegészíti, hogy „minden valószínűség szerint egy farmer fizetett ebben a formában”, addig Garber jogosan pécézi ki: Krelage ennek pontosan az ellenkezőjét állította.

Akkor tehát a holland történelem talán legismertebb eseménye s a válságnarratíva kedvenc esetleírása jórészt legenda? Goldgar szerint igen, amit jól példáz a korábban már említett jeles tájképfestő: Jan van Goyen esete. Goyen buzgón vett és adott el tulipánokat 1637. január végén és február elején, a buborék összeomlása idején, s ezért súlyos adósságok terhe alatt nyögve, nyomorban halt meg (*Schama* [1987] 358. o). Igen ám, csak hogy Goyen majd húsz évvel később halt meg, és adósságai zömét a különböző birtokspekulációk okozták (*Goldgar* [2007a] 164. o).

Shortolás és windhandel

Kritikusai szerint azonban Goldgar némileg túllőtt a célján. Annyira le akarta értékelni a tulipánmánia gazdasági jelentőségét, a buborék fontosságát, hogy magyarázata nem igazán kielégítő. Akármennyire is szatírának olvassuk W. és G. dialógusát, az nemcsak moralizálás. Pontosan leírta az áralku és az üzletkötés két technikáját: a kollégiumban zajló ajánlattételi és alkudozási folyamatot és az aukciót, listát adott a legfontosabb fajtákról és bemutatta a tulipánkereskedés sajátos könyvelésmódját. Azok a módszerek, amelyeket a tulipánkereskedelemben alkalmaztak, viszonylag újak voltak, de nem a semmiből bukkantak fel: részint a virágtermesztés sajátos bizonytalansága miatt, részint a korabeli kereskedelemben és az amszterdami tőzsdén kialakult határidős ügyletek mintájára váltak jellemzővé. Ami az elsőt illeti: szemben a közönséges egyszínű tulipánokkal, a sajátos mintázatú kétszínű fajták kialakulásának oka ismeretlen volt, szaporodásuk pedig meglehetősen bizonytalan. A virághagyományokat általában júniusban emelték ki az ágyásokból, szeptemberben ültették el újra, ezért fizikai valójukban csak a nyári hónapokban kerülhetek új tulajdonos kezébe. A virágzás csak a következő tavaszon mutatta meg, mit is vett a tulajdonos, ezért a vevők addig csak a bizalomra (és a vízfestményekből összeállított színes katalógusokra) támaszkodhattak a megvásárolt tulipán valóságát illetően. Tekintettel a virág változékonyságára, az eredmény nem volt szavatolható, ami egyszerre tette az üzletet kecsesgétővé és kockázatosná. A kereskedés nagymértékben függött a résztvevők becsületességétől és a megkötött szerződések jövőbeli teljesítésétől és kifizetésétől, vagyis olyan körülményektől, amelyek létrehívták a határidős ügyletek különböző típusait. Két holland gazdaságtörténész, O. Gelderblom és J. Jonker úgy véli, hogy a tulipánkereskedelem éppen azt bizonyítja, hogyan jött létre a határidős ügyletek önszabályozó piaca egy áru esetében (*Gelderblom–Jonker* [2005]).

Az előzmények visszanyúlnak az 1500-as évekig, mert flandriai és németalföldi kereskedők legalábbis már a 16. századtól ismerték és alkalmazták a határidős ügyletek technikáját. Fennmaradtak olyan szerződések, amelyek majdan betakarítandó gabonáról és kifogandó heringekről szóltak. Ezeket a szerződéseket azonban gyakran kísérte gyanakvás és vita. Vevők és eladók egyaránt megpróbálták kilépni a szerződésből, ha az áralakulás számukra kedvezőtlen volt: ha a vásárlók rossz termésre számítottak, és szerződésekben kötötték le a leendő termést, az eladók, látva az emelkedő árakat, megpróbálták érvényteleníteni ezeket. Megfordítva, a vevőket olykor azzal vádolták, hogy megpróbáltak mesterseges félelmet és áremelkedést előidézni, az aktuálisnál magasabb gabonaárakat kínálva. A Holland Kelet-Indiai Társaság 1602-es megalakulása után a katonai és kereskedelmi vállalkozások csak részben bizonyultak sikeresnek, a részvények ára az 1607. júliusi 300 százalékos árfolyamról 1608 novemberére 140 százalékra süllyedt, és ezen a szinten maradt a következő két év során is. Ez elégedetlenséget váltott ki a részvényesek között, egy csoport pedig a tőzsdén áresésre kezdett spekulálni. A társaság ezért azt kérte Holland és Nyugat-Friesland tartományi gyűléseitől, hogy tiltsák meg a kereskedés eme formáját, az áresésre való, fedezet nélküli spekulációt (*windhandel*).

A beadványokban előadott érvek között szerepelt a piac befolyásolása és a részvény többszöri adásvétele: az áresésre játszó eladó határidős ügyletet köt, de megtartja a részvényt, majd az időpont közeledtével rossz híreket terjesztve további áresést idéz elő, és maga is elad ilyen árakon. Amikor az áresés „lendületbe jön”, megbízottai révén olcsón nagyobb mennyiséget vásárol fel, így profittal tud eleget tenni az eredeti szerződésnek. Ez sérti azoknak (özvegyek és árvák) a részvényeseknek az érdekeit, akiket a körülmények ilyenkor kényszerítenek eladásra, a gyanútlan kereskedőket és végül a társaságét, amelynek szabályai előírták, hogy csak a ténylegesen birtokolt részvényekkel lehet kereskedni, a tranzakciókat pedig regisztrálni kell. Mivel pedig a köztársaság érdekei elválaszthatat-

lanok a kelet-indiai kereskedelemtől, ezért az áresésre spekulálók nemcsak a társaság, hanem a köztársaság ellenségei is (az ismerősen hangzó vád azon alapult, hogy az áresésre játszó csoport vezetője Isaac le Maire, aki korábban a Holland Kelet-Indiai Társaság egyik alapító nagybefektetője és igazgatója volt, szakított a társasággal, és egy új társaság létrehozásával kívánta megtörni a keleti kereskedelem monopóliumát, bevonva ebbe a francia királyt). A beadványra válaszok is íródtak, amelyek részben azzal érveltek, hogy az árfolyamok mozgása híven tükrözte a társaság teljesítményének hullámzását (balul sikerült katonai expedíciók, elveszett hajók és rakományok stb.) részben pedig azzal, hogy a kereskedés szabadsága, ami a köztársaság jólétének záloga, magában foglalja a javak későbbi fizetésre történő megvásárlását és a részvények adásvételét. Ha ez utóbbinál nem engedik meg a határidős ügyleteket, akkor „elvész a közbelső időben elérhető nyereség lehetősége, amit egy áremelkedés okozhat”. Noha ez az érvelés a vevő és nem az eladó, az áremelkedés és nem az áresés szempontjából érvelt, de legalábbis logikailag nem zárta ki a shortolást (*De Marchi–Harrison* [1994]).

A spekuláció eredményei – amint azt két holland gazdaságtörténész tanulmánya megállapítja – vegyesek voltak. A hosszú távú áresés nem következett be, és több kereskedő csődbe jutott, amikor a vártnál magasabb áron kellett részvényeket venniük a szerződések teljesítéséhez. Ugyanakkor a spekuláció arra készítette az igazgatókat, hogy – szemben addigi politikájukkal – osztalékot fizessenek, ami a későbbiekben jócskán növelte a részvények vonzerejét. Megkezdődött a különböző típusú határidős ügyletek szétválása, az első lépés a standardizáció felé. Végül: a hatóságok elfogadva a társaság álláspontját, 1610 februárjában megtiltották a shortolást. Ez azonban – legalábbis Gelderblom és Jonker úgy véli – inkább csak a Holland Kelet-Indiai Társaságnak tett engedmény volt, de nem vezetett oda, hogy a kereskedők erre hivatkozva próbálják felmondani a szerződéseket. „Bármi is volt az oka, noha a shortolás hivatalos tilalmát 1621-ben, 1623-ban, 1624-ben, 1630-ban és 1636-ban megismételték, de szabályozás léggöze engedékeny volt, és ez lehetővé tette a piac virágzását.” (*Gelderblom–Jonker* [2005] 197. o.) A 17. században vált Amszterdam a világkereskedelem első számú központjává, ahol immár határidős ügyleteket kötöttek borsra és kávéra, bálnazsírra és salétromra stb., s ezek a szerződések gyakran nem irányultak tényleges szállításra, csak az árnyereség lefölözésére. Ugyanakkor a Holland Kelet-Indiai Társaság részvényeivel való kereskedés is gyakran csak határidős ügyletek formájában volt működőképes, mivel a piaci szokvány a „főrészvényesektől” megkövetelt 3000 gulden névértékű részvénnyel folytatott tranzakciókhoz ragaszkodott, ami különösen attól kezdve, hogy a társaság az első évtizedek politikáját feladva 1635-től rátért a rendszeres osztalékfizetésre, 200–400 százalékos árfolyam mellett igen leszűkítette a tényleges részvényekkel és készpénzes fizetéssel üzletelők körét. A határidős ügyletekről igen kevés forrás maradt fenn, kivéve éppen a tulipánok piacát.

„1635-re az egyes virághagymákkal folytatott szezonális kereskedelem átalakult egész éves határidős kereskedelemmé, ahol a különböző mennyiségekből és fajtákból álló csomagok forogtak. A piac megszervezése érdekében a virágtermesztők kereskedőklubokat hoztak létre, vezetőséggel és az adminisztrációt bonyolító könyvelővel. Ezeket a kocsmákban működő klubokat többnyire a mértéktelen spekuláció paradigmájaként ábrázolják. ..., de a sűrű dohányfüstben létrejött részeg alkuk eleven képe mögötti józan igazság más. Az üléseket okosan szervezték, hogy megakadályozzák azokat a bajokat, amelyek fortélyos üzletekből keletkezhetnek... arra következtethünk, hogy a klubok mérsékeltek és nem ösztönözték a spekulációt. ... Kézzelfogható dokumentumok hiányában csak feltételezhetjük, hogy a tulipánkereskedés megoldásait az amszterdami értéktőzsdéről vették át, ahol az üzletkötők vélhetően a 17. század első negyedében kialakították azokat.” (*Gelderblom–Jonker* [2005] 204. o.) A tulipánmániára adott válaszok nem egy mély morális válság kifejeződései a korai kapitalizmus veszélyeivel szembesülő társadalomban. Amint azt egy

korabeli, a tulipánkereskedelmet védő pamflet megállapította: ugyan miért különbözne ez a kereskedelem a dohány- vagy posztókereskedéstől? Ha a tulipánkereskedés örültség, akkor minden kereskedés az lehet.

Mi volt hát a tulipánmánia? A holland történelem arany évszázadának epizódja, egy prosperáló mezőgazdaság és ipar kísérőjelensége, amikor a spanyol embargó miatt a tengerentúli kereskedelem nem kínált elég befektetési lehetőséget s ez váltotta ki a hazai beruházási hóbortot (*Israel* [2008])? Avagy a hatékony piaci árazást illusztráló történelmi példa, ahol az opciós árak a tájékozott eladók várható költségeihez közelítettek (*Thompson* [2006])? Esetleg a monetáris politika következménye, amely engedte a pénzkínálat megnövekedését, így teremtve vonzó környezetet a spekulációnak és az elhibázott beruházásoknak (*French* [2006])? Netán eredményes reklám, amely azt bizonyítja, milyen jó érzékkel választott magának új nevet Claes Pieterszon, a fiatal amszterdami orvos, amikor 1625-től dr. Nicolaes Tulpnak hívatta magát? Bejutott a városi tanácsba, többször volt polgármester és mellesleg orvosi tekintélye is jelentős volt, hiszen ő a központi alakja Rembrandt festményének, ami halhatatlanná tette. S e reklám mindmáig sikeres, hiszen Hollandia ma is a tulipánok országa, a nemzetközi virágkereskedelem központja (*Prak* [2004])? Vagy mégis: a modern üzleti ciklusok előképe, de nem a szokásos értelemben, hanem egy olyan világ beköszöntéseként, ahol az üzlet a nyelven, az idegenek ígéreteibe vetett bizalmon alapul (*McCloskey* [2008])?

Ha valaki úgy vélné, e felsorolás csak e cikk szerzőjének bizonytalanságát hivatott – némiképp posztmodern álarcot öltve – leplezni, nem járna távol az igazságtól. Mentegőzőesként csak annyit: az ilyesfajta bizonytalanság korántsem egyedülálló a tulipánmániát tanulmányozók körében. Garber, akinek igen határozott véleményét már idéztem, a *Palgrave Dictionary* 2008-as kiadásában megjelent szócikkét ekként fejezi be:

„A tulipánmánia a távoli múlt homályos eseménye, amely ma is az értelmezések sokaságát kínálja. Ki-ki ízlése szerint választhat a következőkből:

– a spekulációs láz kitörése volt, amely ma is figyelmeztetésként szolgál, milyen veszélyes a piaci spekuláció;

– furcsa esemény volt, amely csak az 1636–1637-es hollandiai télre korlátozódott, amikor kitört a pestisjárvány, és a császári seregek a legnagyobb győzelmeiket aratták a protestánsok ellen a harmincéves háborúban;

– kocsmai fogadás volt, amely során vagyontalan emberek mai értékben eurómilliókban fogadtak egymással, anélkül, hogy szándékuk vagy módjuk lett volna fizetni;

– divathullám volt a kor leggazdagabb társadalmában, amelynek jóvoltából a legkifinomultabb szépségű tulipánok magasabb árat értek el, mint Rembrandt festménye, az Éjjeli őrző;

– ésszerű és jól kiszámított beruházás volt, amelynek köszönhetően ma is minden tavasszal csodálatos színekbe öltözik Hollandia.” (*Garber* [2008].)

Amikor fél évszázaddal később, 1688-ban Orániai Vilmos hadseregével átkelt Angliába, az őt követő pénzemberek már sok-sok tapasztalattal rendelkeztek a különféle pénzpiaci technikák és spekulációk terén. Erről tanúskodik az első „tőzsdeszakkönyv”, Joseph de la Vega munkája, amely ugyancsak 1688-ban jelent meg Amszterdamban spanyol nyelven.²¹ Az amszterdami szefárd közösséghez tartozó Vega azt a célt tűzte maga elé, hogy „szélesebb kör számára ábrázoljam azt az üzletet, amely ma Európában a legvalóságosabb és a leghasznosabb, híven ábrázoljam e tevékenység mesterfogásait és az őket meggyalázó ha-

²¹ Vega művét az 1919-ben németül Otto Pringsheim fordításában és kiadásában megjelent szöveg (*Die Verwirrung der Verwirrungen: Das älteste Buch über die Börse*) alapján idézem. Megjegyzendő, hogy bár ez a változat sem teljesen szövegű, olykor mellőzi a kiadó által barokk túlzásnak tartott részeket, de mégis teljesen tekintethető, szemben a későbbi angol válogatással, amely csupán az eredeti körülbelül negyedét tartalmazza (lásd még *Cardoso* [2002] és *Israel* [1983]).

misságot, hogy egyeseket szórakoztassak, másokat figyelmeztessenek, és sokaknak használják a közreadott tapasztalatokkal” (*Vega* [1919] 1. o.). A három szereplő, a filozófus, a kereskedő és az alkusz párbeszédéként megírt könyvében elsőként vette számba a különböző határidős ügyletek fajtáit és technikáit, a kockázat és bizonytalanság szerepét a döntések során. A filozófus mélabús szentenciája jól összefoglalja a szépirodalommal és morálfilozófiával is foglalkozó szerző vegyes tapasztalatait, amelyeket a tőzsdén szerzett: „Most már nemcsak azt tudom, hogy az erény útja nehéz, hanem azt is, hogy a bűn útja még nehezebb. Ilyen időkben élünk.” (*Vega* [1919] 209. o.) London kiváló terepnek bizonyult az újfajta tudás, a pénzügyi innováció befogadására, s ez készítette elő a talajt a Dél-tengeri Társaság buborékja számára, amellyel e tanulmány következő részében foglalkozunk.

Hivatkozások

- BECKMANN, J. [1783–1888]: *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen*. Verlag Paul Gotthelf Kummer, Lipcse.
- BECKMANN, J. [1797]: *A history of inventions and discoveries*. Fordította: *W. Johnston Bell*, London.
- BERNANKE, B. [2002]: On Milton Friedman’s Ninetieth Birthday. Beszéd a Milton Friedman tiszteletére rendezett konferencián. University of Chicago, Chicago, Illinois, 2002. november 8. <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2002/20021108/default.htm>.
- BERNANKE, B. [2004]: The Great Moderation. Beszéd az EEA konferenciáján, Washington, DC, 2004. február 20-án, <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/20040220/default.htm>.
- BLAINVILLE, M. DE. [1743]: *Travels trough Holland, Germany, Switzerland and other parts of Europe*. I–III. W. Strahan, London.
- BLAINVILLE, M. DE [1767]: *Zu der Herrn von Blainville Reisebeschreibung besonders durch Italien zweyter und letzter Zusatz in 138 Briefen*. Übersetzt und erläutert von Johann Tobias Köhler. V. köt. Meyer, Lemgo.
- BLANCHARD, O. [2008]: *The State of Macro*. NBER Working Paper, No. 14259. <http://www.nber.org/papers/w14259.pdf>.
- BLOCH, K. [1863]: *Johann Balthasar Schuppius*. Quaas, Berlin.
- BRODERICK, T. [1753]: *Letters from several parts of Europe, and the East*. I–II. köt. Davis, London.
- CAMERON, R.–NEAL, L. [2003]: *A Concise Economic History of the World*. Oxford University Press, Oxford.
- CARDOSO, J. L. [2002]: *Confusion de Confusiones: Ethics and Options on Seventeenth-Century Stock Exchange Markets*. *Financial History Review*, Vol. 9. No. 2. 109–123. o.
- CHANCELLOR, E. [1999]: *Devil Take the Hindmost: a History of Financial Speculations*. Macmillan, London.
- CLARE ONTDECKINGH ... [1636]: *Clare ontdeckingh der dwaesheydt der ghenere, die haer tegenwoordigh laten noemen Floristen*. Tot Hoorn: door Zacharias Cornelissz, 16 o. <http://library.wur.nl/desktop/tulp/pamfletten/R337A25,18/r337a25,18.html>.
- COCHRANE, J. [2009]: On the proposition “We are all Keynesians now”. University of Chicago Booth School of Business. 2009. március 15. Megjelent: Featured guest. *The Economist*, július 10. <http://www.economist.com/debate/days/view/283>.
- CROWNE, W. [1637]: *A true relation of all the remarkable places and passages observed in the travels of the right honourable Thomas Lord Hovvard*. Seile, London.
- DREITZEL, H. [1991]: *Monarchiebegriffe in der Fürstengesellschaft*. 1–2. kötet, Böhlau, Köln.
- DREITZEL, H. [1992]: *Absolutismus und ständische Verfassung in Deutschland*. Zabern, Mainz.
- FRENCH, D. [2006]: *The Dutch monetary environment during tulipmania*. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 9. 3–14. o.
- GABALDON, T. J. [2001]: *John Law, with a Tulip, in the South Seas: Gambling and the Regulation of Euphoric Market Transactions*. *The Journal of Corporation Law*, 26. Winter, 225–284. o.
- GARBER, P. [1989]: *Tulipmania*. *The Journal of Political Economy*, Vol. 97. No. 3. 535–560. o.

- GARBER, P. [1990]: Famous First Bubbles. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 4. No. 2. 35–54. o.
- GARBER, P. [2000]: Famous first bubbles. MIT Press, Cambridge, Mass.
- GARBER, P. [2008]: Tulipmania. Megjelent: *Durlauf, S. N.–Blume, L. E.* (szerk.): *The New Palgrave Dictionary of Economics*. 2. kiadás. Palgrave, London.
- GALBRAITH, J. K. [1995]: A pénzügyi spekulációk rövid története. Aduprint, Budapest.
- GELDERBLUM, O.–JONKER, J. [2005]: Amsterdam as the Cradle of Modern Futures and Options Trading, 1550–1650. Megjelent: *Goetzmann, W. N.–Rouwenhorst, G. K.* (szerk.): *The Origins of Value: The Financial Innovations that Created Modern Capital Markets*. Oxford University Press, Oxford. 189–206. o.
- GOLDGAR, A. [2007a]: Tulipmania. Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age. The University of Chicago Press, Chicago.
- GOLDGAR, A. [2007b]: Tulipmania: An Overblown Crisis? *History Today*, Vol. 57. No. 6. 33–39. o.
- GOODFRIEND, M.–KING, R. G. [1997]: The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy. *NBER Macroeconomics Annual*, 12. 231–283. o.
- GOODFRIEND, M. [2007]: How the World Achieved Consensus on Monetary Policy. *Journal of Economic Perspectives*, 21. 47–68. o.
- HERNÁNDEZ BERMEJO, J. E.–GARCÍA SÁNCHEZ, E. [2009]: Tulips: An Ornamental Crop in the Andalusian Middle Ages. *Economic Botany*, 63. 60–66. o.
- HODGSON, G. [2001]: *How Economics Forgot History?* Routledge, London.
- ISRAEL, J. [1983]: The economic contribution of Dutch Separdi Jewry to Holland's Golden Age, 1595–1713. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 96. 505–535. o.
- ISRAEL, J. [1995]: *The Dutch Republic: its Rise, Greatness and Fall 1477–1806*. Clarendon, Oxford.
- ISRAEL, J. [2008]: Review of A. Goldgar: Tulipmania. *Journal of Interdisciplinary History*, 39. 279–280. o.
- KALETSKY, A. [2009]: Goodbye, homo economicus. *Prospect magazine*, 157. április, <http://www.prospect-magazine.co.uk/printarticle.php?id=10683>.
- KENNEDY, P. [2009]: Read the big four to know capital's fate. *Financial Times*, március 12.
- KINDLEBERGER, C. [1996]: *Manias, Panics and Crashes*. Macmillan, London.
- KORNAI JÁNOS [2007]: A rendszeparadigma. Megjelent: Kornai János: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 163–182. o.
- KRELAGE, E. [1942]: *Bloemenspeculatie in Nederland. De Tulpomanie van 1636-'37 en de Hyacintenhandel 1720-36*. Kampen, Amszterdam.
- KRUGMAN, P. [2008]: The return of depression economics and the crisis of 2008. Penguin, London.
- KRUGMAN, P. [2009a]: A Dark Age of macroeconomics. *The New York Times*, január 27. <http://krugman.blogs.nytimes.com/2009/01/27/a-dark-age-of-macroeconomics-wonkish/>.
- KRUGMAN, P. [2009b]: The Return of Depression Economics 1–3. LSE, június 8–10. http://www.lse.ac.uk/collections/LSEPublicLecturesAndEvents/live/LSELive_previous.htm.
- LEONTIEF, W. [1971]: Theoretical Assumptions and Nonobserved Facts. *The American Economic Review*, Vol. 61. No. 1. 1–7. o.
- LUCAS, R. [2003]: Macroeconomic Priorities. *The American Economic Review*. Vol. 93. No. 1. 1–14. o.
- MACKAY, C. [1995]: *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds*. Wodsworth, London.
- MADARÁSZ ALADÁR [2002]: Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan. *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. 10. sz. 838–857. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [2008]: Visszatérhet-e a „nagy elmélet” a közgazdaságtanban? *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 2. sz. 95–106. o.
- MARCHI, N. DE–HARRISON, P. [1994]: „Trading in the Wind” and with Guile: The Troublesome Matter of the Short Selling of Shares in Seventeenth-Century Holland. Megjelent: *Marchi, N. de–Harrison, P.* (szerk.): *Higglings*. Annual supplement to volume 26 *History of Political Economy*. Duke University Press, Durham, 45–65. o.
- MCCLOSKEY, D. [2008]: Review of A. Goldgar: Tulipmania. *Business History Review*, 82. 891–894. o.
- MINSKY, H. [1982]: Can “It” Happen Again? Sharpe, Armonk.
- MISSSEL, L. [é. n.]: Sources on the Dutch tulip history. Wageningen Tulip Portal <http://library.wur.nl/desktop/tulp/history.html>.

- MUNTING, A. [1696]: *Naauwkeurige beschrijving der Aardgewassen*. Leyden, Utrecht, Pieter vander Aa, Francois Halma, Boekverkoopers. <http://caliban.mpiz-koeln.mpg.de/~stueber/munting/index.html>.
- OELZE, E. [1863]: *Balthasar Schuppe*. Agentur des Rauben Hauses, Hamburg.
- PRAK, M. [2004]: *Hollandia aranykora*. Osiris Kiadó, Budapest.
- POSTHUMUS, N. W. [1929]: The Tulip Mania in Holland in the Years 1636 and 1637. *Journal of Economic and Business History*, 1. 434–466. o.
- ROBINSON, J. [1972]: The Second Crisis of Economic Theory. *The American Economic Review*, Vol. 62. No. 2. 1–10. o.
- SCHAMA, S. [1987]: *The Embarrassment of Riches*. Knopf, New York.
- SCHUPP, J. [1657]: *Salomo, oder der Vorbild einer guten Regenten*. Michael Pfeiffer, Hamburg.
- SHILLER, R. [2000]: *Irrational Exuberance*. Princeton University Press, Princeton.
- SHILLER, R. [2007]: *Tözsdemámor*. Alinea Kiadó, Budapest.
- SHLEIFER, A. [2000]: *Inefficient Markets: An Introduction to Behavioral Finance*. Oxford University Press, Oxford.
- SKIDELSKY, R. [2009]: Economists clash on shifting sands. *Financial Times*, június 9.
- STAMMLER, R. [1928]: *Die Harlemer Tulpenmanie 1634–1637*. Megjelent: R. Stammler: *Deutsches Rechtleben im alten Reich*. Pan-Verlag Rolf Heise, Charlottenburg.
- STIEDA, W. [1906]: *Die Nationalökonomie als Universitätswissenschaft*. Teubner, Lipcse.
- THOMPSON, E. [2006]: The tulipmania: Fact or artifact? *Public Choice*, 130. 99–114. o.
- TRIBE, K. [1988]: *Governing economy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- TURNER, A. [2009]: The Turner Review. A regulatory response to the global banking crisis. FSA, London, http://www.fsa.gov.uk/pubs/other/turner_review.pdf.
- VEGA, J. [1919]: *Die Verwirrung der Verwirrungen*. Vier Dialoge über die Börse in Amsterdam. Fleischmann, Breslau.
- VRIES, J. DE–WOUDE, A. VAN DER [1997]: *The First Modern Economy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- WATSON, G. [1971]: *The New Cambridge Bibliography of English Literature 1660-1800*. Cambridge University Press, Cambridge.
- WHALEY, J. [1992]: Obedient Servants? Attitudes to Authority and Society in the First Half of the Seventeenth Century. The Case of Johann Balthasar Schupp. *The Historical Journal*, 35. 27–42. o.
- WIRTH, M. [1874]: *Geschichte der Handelskrisen*. Sauerländer, Frankfurt.
- WOODFORD, M. [2009]: Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis. *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol. 1. No. 1. 267–279. o.